

अध्याय एक (CHAPTER ONE)

परिचय(INTRODUCTION)

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the Study)

नेपाल एसिया महादेशको दुई शक्तिशाली राष्ट्रहरु चिन र भारतको बिचमा अवस्थित एक सानो भुपरिवेष्ठित राष्ट्र हो । नेपालको आर्थिक विकासकालागि सम्भावना क्षेत्रहरु मध्ये जलसम्पदाको उपयोग, पर्यटन र कृषिक्षेत्रको विकास हुन् । यद्यपी नेपाल एक अति कम विकसित राष्ट्र हो जहा, १८.७ प्रतिशत जनसंख्या गरिबीको रेखामुनी रहेका छन् । वि.स २०७२ बैसाख १२ को भुकम्प र वि.स २०७२ असोज ६ गते देखि भारतले लगाएको नाकाबन्दिले नेपालको अर्थतन्त्रलाई कमजोर बनाएको छ । यि तत्वहरुले नेपालको आर्थिक वृद्धि र यहाँको जनताको जीवनस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ । कम प्रतिव्यक्ति आय, गरिबी, कृषिमा अत्याधिक निर्भरता, प्राकृतिक सम्पदाको न्युन प्रयोग, उच्च व्यापार घाटा, मिश्रित अर्थव्यवस्था र उच्च जनसंख्या वृद्धि यहाँको प्रमुख विशेषता हुन् (ज्ञवाली र दुलाल, २०७६) ।

नेपालको अर्थव्यवस्थाको मुल आधार कृषि हो । यहाँका ६०.४ प्रतिशत जनसंख्या कृषिमा आवद्ध छन् । नेपालको कुल भु-भागको १७.९७ प्रतिशत भुमि कृषियोग्य रहेको छ । नेपालको कृषि व्यवसाय मौसममा निर्भर गर्छ । परम्परागत कृषि प्रणाली, जमिनको असमान वितरण, सिंचाइ सुविधाको अपर्याप्तता र कम उत्पादकत्व कृषि क्षेत्रको विकासका प्रमुख समस्या हुन् । नेपालको कृषि उत्पादनमा खाद्यान्न, नगदेवाली तथा दलहन, फलफुल तथा तरकारीको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । आर्थिक सर्वेक्षण (२०७५/७६) अनुसार हाल देशको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान २७.० प्रतिशत रहेको छ (के.सी, २०७६) ।

नेपाल कृषि प्रधान तथा भौगोलिक विविधता भएको देश हो । जसले गर्दा कूने एक ठाउँमा उत्पादन हुने खाद्यवाली तथा नगदेवाली अर्को ठाउँमा उत्पादन हुदैन । हिमाली क्षेत्रमा पशुपालन, पहाडी क्षेत्रमा फलफुल र तराई क्षेत्रमा खाद्यान्न उत्पादन हुन्छ । नेपालमा उत्पादन हुने मुख्य खाद्यवाली धान, मकै, कादो, गहुँ, जौ र फापर हो भने नगदेवालीमा उखु, अलैची, आलु, सुर्ती, जुट, तेलहन, चिया, कफि, स्याउ, सुन्तला, किवी र दलहन आदी

पर्दछन् । नगदेवालीलाई सजिलै नगदमा रुपान्तरण गर्न सकिने हुदा खाद्यान्नकालागी भन्दा पनि नगदे वाली व्यापारिक उद्देश्यले लगाउने गरिन्छ । Kulung, (2073) का अनुसार किवी भन्नाले न्युजिल्याण्डको राष्ट्रिय चरा भन्ने बुझिन्छ । किवी फलको वैज्ञानिक नाम Actinidia Chinensis हो । किवी खेतीको सुरुवात १६ औं शताब्दीमा एसिया महादेशको चिन देशबाट भएको हो । किवी फललाई पहिले Chinese Gooseberry को नामले चिनिन्थ्यो । सन् १९०६ देखि न्युजिल्याण्डबाट व्यापक रुपमा खेती गर्न सुरु भएकोले यो फलको नाम किवी रहन गयो । वर्तमान समयमा विश्वभरिनै किवी फलको नामले चिनिन्छ । किवी फल लहरामा फल्ने अण्डा आकारमा खैरो रङ्गको भुसले ढाकिएको हुन्छ । यसको भित्री भागमा हरियो, सानासाना कालो रङ्गको सीड र विचमा क्रिम कलर हुन्छ । यसमा १२ किसिमका फलफुलको स्वाद पाईन्छ । भिटामिन सी, ई र ए, फाइबर, पोटसियम, फसफोरस, म्याग्नेसियम र कोपरको मात्रा पाईन्छ । १०० ग्राम किवीमा ६१ ग्राम क्यालोरी, १४.६६ ग्राम कार्बोहाइड, १.१४ ग्राम प्रोटीन, ग्राम र ३ ग्राम फाइबर हुन्छ । विश्वको चिन, न्युजिल्याण्ड, इटाली, जापान, अष्ट्रेलिया, फ्रान्स, चिली र स्पेन जस्ता राष्ट्रमा व्यवसायिक रुपमा विभिन्न किवी फर्महरु संचालनमा रहेका छन् । दक्षिण एसियाको भारत र नेपालमा पनि विस्तारै किवी फर्म संचालनमा आएको पाईन्छ ।

Sherpa (2013) का अनुसार किवीको विरुवा भाले र पोथी गरी दुई जातको हुन्छ । किवी फल उत्पादनको लागी भाले तथा पोथी दुवै विरुवाको आवश्यकता पर्दछ । समयमै भाले तथा पोथी विरुवामा फुलफुल्ने र एकअर्का बिच परागसेचन भयो भने मात्रै फल फल्छ । पोथि किवी विरुवा बाट मात्र किवी उत्पादन हुन्छ । सामान्यतया ८ वटा पोथी बोटको बिचमा १ वटा भाले बोट लगाउने चलन भएतापनी ५ वटा पोथी बोटको बिचमा १ वटा भाले बोट लगाउन राम्रो मानिन्छ । सामान्यतया किवी फुलफुल सुरु भएको २५ हप्ता भित्रमा पाक्छ । किवी समुन्द्र सतह बाट १००० मि देखि २५०० मि उचाई सम्म ढलकेको वा भिरालो जमिनमा खेतीगर्न उपयुक्त हुन्छ । किवीको ग्राफिटड विरुवा बाट रोपेको १ वर्ष पछि बाट १५/२० वर्ष सम्म वार्षिक १५० के.जी सम्म उत्पादन दिने र कटिड बाट तयार भएको विरुवा बाट रोपेको २ वर्ष पछि बाट ४०/५० वर्ष सम्म वार्षिक ७०/८० के.जी सम्म उत्पादन दिने हुन्छ । एक रोपनी जमिनमा बढिमा २० वटा मात्र विरुवा लगाउन उपयुक्त हुन्छ ।

www.aitc.gov.np मा उल्लेख भए अनुसार नेपालमा किवी खेतीको लागि एकदमै राम्रो हावापानी उपलब्ध छ । नेपालको करिब ४० जिल्लामा किवी खेती गर्ने हावापानी रहेको पाईन्छ । नेपालमा वि.स २०५९ मा नुवाकोट, दोलखा र काभ्रे जिल्लाबाट किवी खेतीको सुरुवात भएको पाईन्छ । पुर्वाञ्चालमा भने वि.स २०६४ सालमा श्री इनभाईरोमेन्ट प्रोडक्सन एण्ड अल्टनेटिभ पावर डेभलपमेन्ट प्रा. लि ले सोलबुङ गा.वि.स मा व्यवसायिक रुपमा खेतीको सुरुवात गरेको पाईन्छ । वि.स २०६६ साल देखि नेपाल सरकारको तर्फबाट दोलखा जिल्लाको बोच गा.वि.स स्थित बागवानी फार्मका किवीको खेती सुरु गरी अनुसन्धान केन्द्रको रुपमा काम गर्दै आएको छ भने इसीमोडले गोदावारी ललितपुरमा नमुना खेती गरेको छ । नेपालमा किवी खेती निकै लोकप्रिय हुदै आएको पाईन्छ । वि.स २०५९ सालमा ईलाम जिल्लाका ३८ गा.वि.स मा ६१०० भन्दा बढी कृषकले २३००० विरुवा रोपीसकेका छन् । नेपालका इलाम, पाचथर, ताप्लेजुङ्ग, धनकुटा, भोजपुर, संखुवासभा लगायतका करिब १६००० कृषक यस खेतीमा आवद्ध भएका छन् । भोटेचौर कृषी अर्गानिक भिलेज प्राईभेट लिमिटेडका अध्यक्ष द्वय डा. सुर्यप्रसाद पाण्डे र दिनेस के सिग्देलका अनुसार नेपालको कुल भुभागको ३०% भुभागमा किवी खेती गर्न सकिन्छ ।

Bhandari, (2019) अनुसार वर्तमान समयमा नेपाली कृषकहरु व्यवसायिक रुपमा किवी उत्पादन तर्फ आकर्षित भइरहेका छन् । यस फलमा बढि भिटामिन सी पाईन्छ । यो फलको नियमित सेवनले उच्च रक्तचाप सन्तुलनमा राख्न, पाचन प्रणाली सन्तुलन राख्न मद्दत गर्दछ । यस फललाई जुस, जाम र वाइन बनाएर पनि खान सकिन्छ । समुन्द्र सतह देखि १२०० मि देखि २५०० मि सम्म किवी खेती गर्न सकिन्छ । उनका अनुसार दक्षिण तर्फ फर्किएको जग्गा र पर्याप्त सिचाईको व्यवस्था भएको ठाउमा १ रोपनीमा १५ देखि २० वटा विरुवा लगाउन सकिन्छ । यसको विरुवा ५ वर्ष देखि परिपक्व भई कम्तिमा ४० के.जी देखि ७० के.जी सम्म प्रति वर्ष उत्पादन दिन्छ । किवी फलको आकार तथा गुणस्तरको आधारमा प्रति के जी रु.४०० देखि रु.८०० के जी सम्म उत्पादन गर्न सकिन्छ । किवी विरुवा लगाउन पुस र माघ उपयुक्त मानिन्छ ।

थापा (२०६६), का अनुसार किवी समशितोष्ण फलफुल वर्गमा पर्ने, हिउँदमा पात झर्ने लहरे पतझड फलफुल हो । ओशीलो वातावरण भएको तर पानी नजम्ने ठाउ यसको खेतीगर्न उपयुक्त मानिन्छ । सुख्खा भएमा यसका पातहरु खुम्चने र उड्ने हुन्छ । गर्मी

मौसममा ३५ डिग्री सेल्सीयस भन्दा बढी तापक्रम हुने स्थानहरुमा प्रचण्ड घामको रापले गर्दा लहरा तथा पातलाई हानी पुग्ने भएकाले होचो स्थान तथा गर्मी हावापानी भएका क्षेत्रहरुमा खेती गर्न सकिदैन । मुना तथा फल फुट्नको लागि यसको जात अनुसार ४०० देखि ८०० घण्टा चिलिङ् अवधिपुगेमा उपयुक्त समयमानै मुना तथा फुल फूलमा मद्दत पुग्दछ । चिलिङ् अवधि अपुग भएमा ढीलो पालुवा आउनका साथै फुलैपनि नफुल्न सक्छ । यसको बोटले हिउद महिनामा १० डिग्री से. सम्म सजिलै सहन सक्ने भएता पनि ५ डिग्री से. भन्दा कम भएमा वा धेरै दिन सम्म तुषारो परि रहेमा काण्ड तथा हागाका बोका फुट्ने र सुक्ने डर हुन्छ । ओसिलो वातावरण मन पराउने भएकाले वार्षिक वर्षा १५०० मि.मि सम्म उपयुक्त हुन्छ । तर असिना पर्ने स्थान यसको खेतीको लागि उपयुक्त देखिदैन । पोथी फुल फुल्ने बोटको अनुपातमा भाले फुल फुल्ने बोट रोप्ने विधि चित्र १.१ र १.२ मा देखाइएको छ ।

चित्र १.१: १:५ को अनुपातको नमुना बगैचा देखाइएको छ ।

पो	पो	पो	पो	पो
पो	भा	पो	भा	पो
पो	पो	पो	पो	पो
पो	भा	पो	भा	पो
पो	पो	पो	पो	पो
पो	भा	पो	भा	पो
पो	पो	पो	पो	पो

स्रोत: थापा, २०६६

चित्र १.२: १:८ को अनुपातको नमुना बगैचा देखाएको छ ।

पो	पो	पो	पो	पो
पो	भा	पो	भा	पो
पो	पो	पो	पो	पो
पो	पो	पो	पो	पो
पा	भा	पो	भा	पो
पो	पो	पो	पो	पो
पो	पो	पो	पो	पो
पा	भा	पो	भा	पो
पो	पो	पो	पो	पा

स्रोत: थापा, २०६६

किवीको विरुवा रोप्ने समय पुस र माघ महिना हो । किवीको विरुवा रोपी सकेपछी सरिनसके सम्म र फुल फुलेको समयमा हप्तामा एक पटक पानी नियमित रूपमा लगाई राख्नु पर्छ । दक्षिणतिर फर्केको क्षेत्र तथा पर्याप्त सिचाईको व्यवस्था भएको क्षेत्र किवी खेतीकोलागि उपयोगी हुन्छ । Soyou, Monty, Abbott, Hayward र Bruno किवीका प्रकारहरु हुन् ।

सोयू (रातो गुदि हुने): यो जात नेपालमा जापानबाट भित्रिएको हो । यसलाई रातो किवी पनि भनिन्छ । यसको फल असोजमानै पाक्ने, हल्का थेप्चो, लाम्चो भई मध्यम आकारको फलमा कम भुस हुने, फल गुलियो र वास्नादार हुन्छ ।

मोन्टी : यो ढिलो फूलफुल्ने भएतापनी अन्य जातको फलसगै पाक्छ । यो जातको फल भुप्पामा धेरै फलफुल्ने हुनाले फलको आकार ठुलो हुन दिनकोलागीफल बढी छाट्नुपर्ने, फलको स्वाद र गुलियोपना मध्यम र अमिलोपना बढी हुन्छ ।

अबुट : फूलअलिक चाडै फूलने, मध्यम अण्डाकार आकारमा फल फल्दछ ।फलमा लामो र बाक्लो भुस हुने, कम अमिलोपना भएको मिठो र स्वादिलो हुन्छ ।

हेर्वाड : हेर्वाड विश्वमै प्रसिद्ध भएको किवीको प्रकार हो । अन्य जातहरुभन्दा १ वर्ष बढी फल्ने र अर्को वर्ष कम फल्ने फल जसको आकार चेप्टो तथा फराकिलो, लम्बाई भन्दा चौडाई बढी हुने र फलको बोक्रा हरियो रङ्गमा बाक्लो भुस भई नरम तथा स्वादिलो हुन्छ ।

बुनो : यो फल ढिलो पाक्छ । यसको फल सिलिड जस्तो गोलो अन्य जात भन्दा लामो भेट्नो तिर साधुरो तर टुप्पो तिर हल्का फराकिलो फलमा गाढा, रौ ज्यादै बाक्लो तर छोटो भई छुट्टै किसिमको देखिने हुदा सजिलै चिन्न सकिन्छ ।

एलिसन : यस फलको आकार लाम्चो र ठुलो साथै अत्याधिक मात्रामा फल्ने र चाडै पाक्छ । यो बढी चिसो हावापानीको लागि उपयुक्त हुन्छ ।

किवी फल खेती गर्नकालागि ध्यान दिनु पर्ने कुराहरु यस प्रकार रहेका छन् :

(क) किवी फलखेती गर्नकालागि समुद्रि सतह देखि १००० मिटर देखि २५०० मिटरको भुभागमा हिउदको समयमा हप्तामा एक पटक सिचाई गर्न सकिने स्थान छनौट गर्नु पर्दछ ।

(ख) किवी फलखेती गर्ने माटोको पि.एच (अम्लियपना) ५ देखि ६.८ सम्म भएको हुनुपर्दछ ।

(ग) किवी फलखेती गर्दा एक रोपनी जमिनमा कम्तिमा २० वटा मात्र विरुवा रोप्नुपर्दछ ।

(घ) किवी विरुवा रोप्दा प्रत्येक विरुवाको दुरी ६ मिटर र लाइन देखि लाइनको दुरी चार मिटरका अन्तरमा १ मिटर गहिरो खाडल खनि अर्गानिक मल र जैविक मल प्रयोग गरी माटो र मल राम्ररी मिलाई खाडल पुरी १-१.५ फिट उच्चा गरी पानी नजम्ने गरी विरुवा रोप्नु पर्दछ ।

(ङ) किवी फल लहरा प्रजातीको हुनेहुदा माचको आवश्यकता पर्दछ । त्यसकालागि ५/६ फिट अग्लो र ६ फिट चौडाई माच बनाउनु पर्दछ । किवी बहुवर्षे वाली भएकाले कम्तीमा ५० वर्ष थाम्ने गरी तारको पातलो जाली र सिमेन्टको खम्बा प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

(च) जेठ र असारमा वर्षे कटिङ्ग र मंसिर र पुसमा हिउदे कटिङ्ग गर्नुपर्दछ ।

(छ) किवीको विरुवा रोपीसकेपछी नसरे सम्म र किवी फुली सकेपछी फल भएको पहिलो चरणमा फल अत्याधिक मात्रामा वृद्धि तथा विकास हुने हुदा यो समयमा पर्याप्त मात्रामा सिचाईको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

(ज) किवी खेती गरीएको ठाउँमा मौरीपालन लाभदायक हुन्छ ।

यो फल ज्यादै कडा वनस्पति प्रजातीको हुनेहुदा धेरै रोगले आक्रमण गरेको पाइदैन । तर खुम्ले किरा, शंखे किरा र फटयाङ्गाले जरा र पात खाने हुदा यसको नियन्त्रण गर्नु पर्दछ । विरुवाको फेदमा पानी जम्दा जरा कुहिने भएकाले पानी जम्न दिनु हुदैन । किवीको फुल वैसाखमा सुरु हुने र चिचिला समेत देखिने हुदा जेठ, असार र श्रावणमा ३ पटक बिच बिचको फल टिपेर फाल्नु पर्दछ । नत्र समान किसीमको फल फल्दैन । कार्तिक महिनामा फल टिपी भण्डारण गर्न सकिन्छ । किनकी फल बोटमानै पाक्दैन । फल टिपेको ७-१० दिन गुम्साएर राखेपछी पाक्दछ । यो फल ज्यादै पोषिलो हुन्छ । धेरै परिमाणमा उत्पादन हुन्छ । आम्दानी धेरै हुन्छ । रोजगारीको अवसरमा वृद्धि गराउछ । यो निर्यातजन्य फल हो । बजारमुखी हुन्छ र कृषी पर्यटन बढाउछ ।

१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem)

नेपालमा कृषी विकासका पर्याप्त सम्भावनाहरु रहेका छन् । हाम्रो देश भौगोलिक रुपमा सानो भएतापनि प्राकृतिक सम्पदाले भरिपुर्ण छ भने हावापानीले विविधतायुक्त भएको कारण विभिन्न प्रकारका खाद्यान्न वालीहरु तथा नगदेवाली लगाउन सकिन्छ । नेपालको ८२.९३% ग्रामिण क्षेत्र रहेकोले पर्याप्त पुर्वधारको विकास हुन सकेको छैन । यसले गर्दा उत्पादित वस्तुहरुले बजार पाउन नसक्नुका साथै कृषि क्षेत्रमा प्रयोग हुने औजारहरु प्रयोगमा लयाउन सकिएको छैन ।

नेपालका विभिन्न जिल्लाका कृषकहरुले किवी फलको उत्पादन गरी विक्रि वितरणमा समेत ल्याएका छन् तर बजारीकरणमा सफल हुन सकेका छैनन् । नेपालमा किवी खेती प्रारम्भिक अवस्थामै भएकोले खरिदकर्ताहरुलाई आर्कषण गर्न सकिएको छैन । उपभोक्ताहरुलाई आर्कषण गर्नको लागी प्रचारप्रसार तथा गुणस्तरमा ध्यानदिनुपर्ने देखिन्छ । किवी खेती पहाडि भूभागमा गरिने हुदा यसलाई उचित बजार सम्म पुऱ्याउन हुवानी खर्च

बढि लाग्ने, जसले गर्दा बजार मुल्य बढि भइ उपभोक्ता आकर्षण हुन सकेका छैनन् । किवी मौसमी वाली भएको कारणले यसलाई बेमौसममा बजारमा आपूर्ति गर्नका लागि शीत भण्डारमा भण्डारण गर्न उपयुक्त हुन्छ । भण्डारणको अभावको कारण किवी फलले उचित बजार प्राप्त गर्न सकिरहेको छैन । किवी खेतीको विधिगत तरिकाबाट विकास तथा विस्तार गर्नका लागि उपयुक्त किसिमको तालिमको अभाव रहेकोले किवी खेतीमा समस्या देखिएको छ ।

वर्तमान समयमा कृषिजन्य क्षेत्र अन्तर्गत कृषकहरु नगदेवाली तर्फ बढि आकर्षित देखिन्छन् । जसले गर्दा देशको ग्रामिण क्षेत्रमा कृषिजन्य वस्तुहरुको उत्पादन बढि रहेको छ । कृषिजन्य वस्तु अन्तर्गत तरकारीको मागको तुलनामा फलफुलको माग कम रहेको छ । फलफुलको माग वृद्धि गराउनको लागि सरकारले स्वस्थ मानव जीवनको लागि फलफुलको महत्वको बारेमा जनचेतना फैलाउन आवश्यक देखिन्छ ।

१.३ अध्ययनका उद्देश्यहरु (Objectives of the Study)

यस अध्ययनको साधारण उद्देश्य किवी खेतीको लागत विश्लेषण अध्ययन गर्नु रहने छ । भने यस अध्ययनको विशिष्ट उद्देश्यहरु निम्न अनुसार छन् :

- १) किवी खेतीको वर्तमान अवस्था अध्ययन गर्न ।
- २) किवी खेतीको लागत विश्लेषण गर्न ।

१.४ अनुसन्धान प्रश्न(Research Questions)

- १) किवी खेतीको वर्तमान अवस्था कस्तो छ ?
- २) किवी खेतीमा लाग्ने लागतको अवस्था कस्तो छ ?

१.५ अध्ययनको महत्व (Significance of the study)

यो अध्ययन नेपालको प्रदेश न. १ मा पर्ने पुर्वी जिल्ला तेह्रथुमको म्याङ्लुङ्ग नगरपालीकामा किवी खेतीको लागत विश्लेषणलाई अध्ययन गरिएको छ, भने यस अध्ययनका महत्वहरु निम्न लिखित रहने छन् ।

- १) यस अध्ययनले तेह्रथुम जिल्ला म्याङ्लुङ्ग नगरपालीका वडा न. ७ र ८ को किवी खेतीको अवस्था पत्ता लगाउन ।
- २) किवी खेतीमा संलग्न कृषकको लागत विश्लेषण गर्न सहयोग गर्ने छ ।
- ३) कस्तो प्रकारको हावापानीमा किवी खेती गर्दा बढी उत्पादन प्राप्त गर्न सकिन्छ । थप स्पष्ट हुन यो अध्ययनको महत्वपूर्ण भुमिका रहेने छ ।
- ४) किवी खेतीको उत्पादन वृद्धिगरी आमदानी बढाउन सकिन्छ जसबाट कृषकहरुको आर्थिक वृद्धि तथा जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनकोलागी यो अध्ययन उपयोगी हुनेछ ।
- ५) किवी खेती गर्दा लाग्ने लागतहरु पुर्वानुमान गर्न यो अध्ययन उपयोगी हुनेछ ।
- ६) किवी खेती सुरुवात गर्नकोलागी आवश्यक पर्ने आधारभुत जानकारीहरु प्राप्त गर्न यो अध्ययन उपयोगी हुनेछ ।

१.६ अध्ययनको परिसीमाहरु (Delimitations of the Study)

यस अध्ययनलाई प्रभावकारी तथा उपयोगी बनाउन निम्न सीमा भित्र रही सम्पन्न गरिएकोछ ।

- १) यो अध्ययन तेह्रथुम जिल्लाको म्याङ्लुङ्ग नगरपालीका वडा न. ७ र ८ मात्र सिमित रहेको छ ।
- २) यस अध्ययनमा २०७६ सालको लागत मात्र हेरिएको छ ।

१.७ अध्ययनको संगठन (Organization of the Study)

यो शोधपत्रलाई पाँच अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । अध्याय एकमा परिचय, अध्ययनको पृष्ठभुमी, समस्या कथन, अध्ययनको उद्देश्य, अनुसन्धान प्रश्न, अध्ययनको महत्व, अध्ययनको परिसिमा र अध्ययनको संगठनलाई राखिएको छ । अध्याय दुईमा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन, अनुसन्धानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन, साहित्य पुनरावलोकनको प्रयोग र अवधारणात्मक ढाचा राखिएको छ । त्यसैगरी अध्याय तीनमा अनुसन्धान विधि, अध्ययनको ढाचा, अध्ययनको क्षेत्र, जनसंख्या, नमुना आकार र नमुना

छनोट रणनीति, तथ्याङ्कका स्रोत, तथ्याङ्क संकलनका साधनहरु, तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया, तथ्याङ्क विश्लेषण राखिएको छ । अध्याय चारमा तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण राखिएको छ । जस अन्तर्गत तेह्रथुम जिल्लाको परिचय, भौगोलिक अवस्था, जनसांख्यिकीय विवरण, शैक्षिक अवस्था,जातीगत विवरण,कृषिको अवस्था, प्रशासनिक विवरण,म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकाको परिचय, भौगोलिका अवस्थिती, जनसांख्यिकीय विवरण, शैक्षिक अवस्था, जातीगत विवरण, सामाजिक आर्थिक अवस्था, उद्योगको स्थिती, वित्तीय संघ संस्था, किवी खेतीको वर्तमान अवस्था, उत्पादन प्रक्रिया, किवी खेतीको क्षेत्र, उत्पादन परिमाण, विक्रि मुल्य, किवी खेतीको लागत, किवी खेतीको आमदानी, किवी खेतीमा देखिएका समस्या र अध्ययनको सारांश राखिएको छ । त्यस्तै अध्याय पाँचमा अध्ययनको निष्कर्ष र सुझावहरु राखिएको छ ।

अध्याय दुई (CHAPTER TWO)

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन (REVIEW OF THE RELATED LITERATURE)

यस अध्ययनमा साहित्यको पुनरावलोकन प्रस्तुत गरिएको छ । जसलाई क्रमस सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन, अनुसन्धान साहित्यको पुनरावलोकन, साहित्यको पुनरावलोकनको प्रयोग, अनुसन्धान अन्तर र कार्यात्मक ढाँचामा विभक्त गरिएको छ ।

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of the Theoretical Literature)

लागतको अर्थ(Meaning of Cost)

साधारण भाषामा लागत भन्नाले कुनैपनि वस्तु उत्पादन गर्दा लागेको खर्चलाई बुझिन्छ । दैनिक जीवनमा आफ्ना आवश्यकता पूरा गर्न विभिन्न खालका वस्तु तथा सेवाहरू प्रयोग गर्दछौं । ती वस्तुहरूमध्ये कतिपय वस्तुहरू प्रकृतिबाट निःशुल्क रूपमा प्राप्त हुन्छ । यस्ता वस्तुहरू प्रयोग गर्नका लागि कुनैपनि किसिमको खर्च गर्नु पर्दैन । उदाहरणका लागि हावा पानी र खनिजलाई लिन सकिन्छ । त्यस्तै कतिपय वस्तुहरू उत्पादन गर्दा उत्पादकले भूमि, श्रम, पुँजी र उद्यमको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी वस्तु उत्पादन गर्दा उत्पादकले भूमिको प्रयोग गरेवापत लगान, श्रमको प्रयोग गरेवापत श्रमिकलाई ज्याला र उद्यमीलाई नाफा प्रदान गर्नुपर्दछ । यसरी विभिन्न वस्तु तथा सेवाको उत्पादन गर्दा लाग्ने सम्पूर्ण खर्चलाई लागत भनिन्छ ।

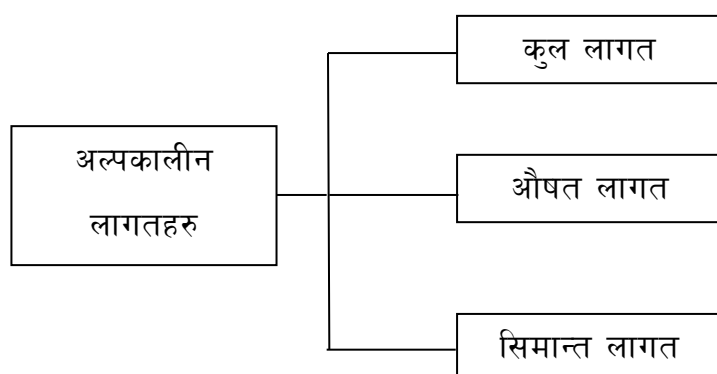
लागतका प्रकारहरू निम्नानुसार छन् :

लागत अवधारणालाई अल्पकाल र दीर्घकाल गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

अल्पकालीन लागत

अल्पकाल भनेको छोटो समयावधि हो जहाँ वस्तु तथा सेवा उत्पादनको क्रममा उत्पादनका केही साधन स्थिर र केही साधन परिवर्तनशील हुन्छन् । अल्पकालमा स्थिर साधनमा लागेको खर्चलाई स्थिर खर्च र परिवर्तनशील साधनमा लागेको खर्चलाई परिवर्तनशील लागत भनिन्छ ।

अल्पकालीन लागतलाई कुल, औसत र सिमान्त तीन भागमा विभाजन गरी व्याख्या गर्न सकिन्छ ।

१) कुल लागत (Total Cost):

कुनैपनि वस्तु तथा सेवाको निश्चित एकाई उत्पादन गर्दा लाग्ने सम्पूर्ण खर्चलाई कुल लागत भनिन्छ । कुन वस्तु उत्पादन गर्दा उत्पादकले उत्पादनका साधनहरू जस्तै भूमिलाई लगान, पुजीलाई ब्याज, श्रमलाई ज्याला, उद्यमीलाई नाफा, कच्चा पदार्थलाई मुल्य, विज्ञापनको खर्च भुक्तानी गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी कुनैपनि वस्तुको निश्चित एकाई उत्पादन गर्दा हुने सम्पूर्ण खर्चलाई कुल लागत भनिन्छ । अर्को वाक्यमा भन्नुपर्दा कुल लागत भन्नाले कुल स्थिर लागत र कुल परिवर्तनशील लागतको जोड हो ।

कुल स्थिर लागत (Total Fixed Cost) :

उत्पादन प्रक्रियामा उत्पादकले उत्पादनका स्थिर साधनहरूमा गरेको कुल खर्चलाई कुल स्थिर लागत भनिन्छ । उत्पादनमा वृद्धि भए पनि वा कमि भए पनि वा शून्य भए पनि उत्पादकले यो लागत बेहोर्नु पर्दछ । घर, जग्गा, स्थिर पुजीको ब्याज, गाडी, यन्त्र उपकरण र मेसिन आदिमा लागेको लागत स्थिर लागतका उदाहरण हुन् ।

कुल परिवर्तनशील लागत (Total Variable Cost) :

उत्पादनका परिवर्तनशील साधनहरूमा गरीएको कुल खर्चलाई कुल परिवर्तनशील लागत भनिन्छ । उत्पादन परिमाणको परिवर्तनसगै परिवर्तनशील लागतमा पनि परिवर्तन हुन्छ । उत्पादन बढ्दा परिवर्तनशील लागत बढ्छ र उत्पादन घट्दा

परिवर्तनशील लागत पनि घट्छ । उत्पादन शून्य हुदा परिवर्तनशील लागत पनि शून्य हुन्छ । कच्चा पदार्थ, कामदारहरुको ज्याला, ढुवानी खर्च, इन्धन तथा उर्जा र विज्ञापनमा गरीएको खर्च परिवर्तनशील लागतका उदाहरण हुन् ।

$$TC = TFC + TVC$$

यहाँ, $TC =$ कुल लागत (Total Cost)

$TFC =$ कुल स्थिर लागत (Total Fixed Cost)

$TVC =$ कुल परिवर्तनशील लागत (Total Variable Cost)

२) औषत लागत (Average Cost):

कुनैपनि वस्तु तथा सेवाको उत्पादन गर्दा लाग्ने प्रति एकाई उत्पादन खर्चलाई औषत लागत भनिन्छ । वस्तुको कुल उत्पादन लागतलाई कुल उत्पादन परिमाणले भाग गरेर औषत लागत निकालिन्छ । यसलाई साङ्केतिक रूपमा यसरी उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

$$AC = \frac{TC}{Q}$$

यहाँ, $AC =$ औषत लागत (Average cost)

$TC =$ कुल लागत (Total cost)

$Q =$ उत्पादित वस्तुको परिमाण (Quantity of a commodity produced)

औषत स्थिर लागत (Average Fixed Cost):

कुल स्थिर लागतलाई उत्पादित वस्तुको परिमाणले भाग गर्दा आउने भागफलनै औषत स्थिर लागत हो । प्रति एकाई उत्पादित वस्तुको स्थिर लागत नै औषत स्थिर लागत हो ।

$$AFC = \frac{TFC}{Q}$$

यहाँ, AFC = औषत स्थिर लागत (Average Fixed Cost)

TFC = कूल स्थिर लागत (Total Fixed Cost)

Q = उत्पादित वस्तुको परिमाण (Quantity of a Commodity Produced)

औषत परिवर्तनशील लागत (Average Variable Cost):

कूल परिवर्तनशील लागतलाई उत्पादित वस्तुको परिमाणले भाग गर्दा आउने भागफल औषत परिवर्तनशील लागत हो । प्रति एकाई उत्पादित वस्तुको परिवर्तनशील लागत नै औषत परिवर्तनशील लागत हो ।

$$AVC = \frac{TVC}{Q}$$

यहाँ, AVC = औषत परिवर्तनशील लागत (Average Variable Cost)

TVC = कूल परिवर्तनशील लागत (Total Variable Cost)

Q = उत्पादित वस्तुको परिमाण (Quantity of a Commodity Produced)

३) सिमान्त लागत (Marginal Cost):

कुनैपनि वस्तु तथा सेवाको उत्पाद एक एकाइले वृद्धि गर्दा कुल लागतमा हुन जाने परिवर्तनलाई सीमान्त लागत भनिन्छ । अथवा वस्तुको एक अतिरिक्त एकाई उत्पादन गर्दा कुल लागतमा आउने परिवर्तनलाई सीमान्त लागत भनिन्छ । सीमान्त लागत निम्नानुसार गणना गर्न सकिन्छ ।

$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q}$$

यहाँ, MC = सीमान्त लागत (Marginal Cost)

ΔTC = कुल लागतमा भएको परिवर्तन (Change in total cost)

ΔQ = उत्पादनमा भएको परिवर्तन (Change in quantity produced)

२.२ अनुसन्धानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of the Research Literature)

दाहाल, (२०६७) द्वारा चिया खेतीले स्थानिय किसानको आर्थिक तथा तिनिहरुको बालबालिकाको शिक्षामा पारेको प्रभाव शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा चिया खेतीको औषत वार्षिक उत्पादन अनुमान गर्नु, चिया खेतीको औषत वार्षिक उत्पादन अनुमान गर्नु, चिया खेतीबाट प्राप्त नाफाको दर पत्ता लगाउनु र चिया खेतीले बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव मुल्याङ्कन गर्नु यस शोधपत्रको उद्देश्य रहेको छ । उद्देश्यमुलक नमुना छनौट विधिको आधारमा चिया खेतीमा संलग्न २०७ घरधुरी लाई नमुनाको आकार मानिएको थियो । नमुना छनौटमा परेका चिया खेतीमा संलग्न किसानहरुको वार्षिक उत्पादन ५ लाख के.जी रहेको पाइयो । औषत प्रति हेक्टर उत्पादन १०७८ के.जी रहेको पाइयो । खेतीमा संलग्न किसानको कूल वार्षिक आमदानी रु.५१४७७००० र कूल वार्षिक खर्च रु.४०६९५७६५ भएको पाईयो । जसमा आमदानीबाट खर्च कटाउदा नाफा रु. १०७८१२३५ रहेको पाइयो ।

घर्ती (२०६९), ले अदुवा खेतीले स्थानिय किसानको आर्थिक तथा तिनिहरुको बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा शोधपत्र तयार पार्नुभएको छ । यस अध्ययनको अध्ययन क्षेत्र स्यालीखाल गा.वि.स सल्यान रहेको छ । यस अध्ययन क्षेत्रलाई उद्देश्यमुलक नमुना छनौट विधिको आधारमा नमुना छनौट गरी अदुवा खेतीमा संलग्न ७४ घरपरिवार र असंलग्न २५ घरपरिवार गरि जम्मा ९९ घरपरिवारलाई अध्ययनको नमुना आकारको रुपमा छनौट गरीएको छ । अध्ययनको नमुना छनौटमा परेका घरपरिवारको कुल आमदानी रु ३,३२,२६० रहेको छ । यस अध्ययन क्षेत्रको नमुना छनौटमा परेको घरपरिवारको स्रोतको आधारमा आमदानी विवरण लाई हेर्दा सबै भन्दा बढि आमदानी व्यापार वाट रु ३,५०,००० रहेको छ । त्यसपछि दास्रोमा वैदेशिक रोजगारीवाट रु ३,००,०००, जागिर वाट रु २,४०,००० रहेको छ भने चौथोमा कृषि वाट रु २,२०,००० आय प्राप्त भएको छ । त्यसैगरी यस अध्ययन क्षेत्रको पाँच वर्ष भित्र उत्पादित अदुवाको तथ्याङ्कलाई हेर्दा सबै भन्दा बढि २०६८ सालमा ११८०.५ क्विटल उत्पादन भएको देखियो । त्यसपछि क्रमस

२०६७, २०६६, २०६५, र २०६४ सालमा ५०३.७, ३४०.९, २९७.४ र २५५.७ क्विन्टल रहेको पाईयो । यस अध्ययनको उद्देश्यमा अदुवा खेती गर्ने कृषकको बालबालीकाको शैक्षिक अवस्थामा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु भनिएता पनि शैक्षिक क्षेत्र सँग सम्बन्धित तथ्याङ्क तथा सुचनाहरु यस अध्ययनमा समावेश गरेको पाइएन । यस अध्ययन क्षेत्रको प्रमुख समस्या बजार व्यवस्थापनको अभाव, गुणस्तरीय रोग रहित विउको अभाव, अपर्याप्त ऋण, सिँचाईको अभाव, यातायातको समस्या, गोदामको अभाव रहेका छन् । यि समस्या समाधानका गर्नका लागि अदुवा खेती सम्बन्धि प्रविधिको व्यवस्था गर्नुपर्ने, गोदामको उचित व्यवस्थापन, सिँचाईको व्यवस्था गर्नुपर्ने जस्ता सुझाव दिएका छन् ।

निरौला (२०७१), द्वारा कुखुरापालन व्यवसायको लागत लाभ विश्लेषण र यसले शिक्षा क्षेत्रमा पारेको प्रभाव शिर्षकमा शोधपत्र तयार गरिएको छ । यस अध्ययनको क्षेत्र कीर्तिपूर नगरपालिका रहेको छ । यस शोधपत्रमा उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधि द्वारा नमूनाको आकार कीर्तिपूर नगरपालिका रहेको कुखुरापालन फर्मलाई लिएको पाईयो । यस अध्ययनमा कुखुराको संख्याको आधारमा यस व्यवसायबाट प्राप्त लगानी र प्रतिफल उल्लेख गरिएको पाईयो । २०० देखि ४००, ४०१ देखि ६०० र ६०१ देखि १००० को संख्यामा विभाजन गरी लगानी र नाफाको विश्लेषण गर्न लगानी र आम्दानी शिर्षक समावेश गरि यी दुवैको फरकबाट नाफा देखाईएको छ । कुखुरापालन व्यवसायमा संलग्न २९ जना व्यवसायी मध्ये ८ जनाले २०० देखि ४०० को अनुपातमा कुखुरापालन गरेको थिए यसरी कुखुरापालन गर्न ८ जनाको औषत कुखुरा २७५ रहेको थियो । यस व्यवसायमा लाग्ने सम्पूर्ण लागत १०,०५८ र कुखुराबाट प्राप्त आम्दानी १,१८,६९५ र मलबाट २२५० आम्दानी गरी कुल १,२०,९४३ नाफा प्राप्त भई जम्मा २०३६० औषत नाफा प्राप्त भएको देखिन्छ । त्यस्तै ४०१ देखि ६०० को संख्यामा कुखुरापालन गर्दा जम्मा आम्दानी रु २,३३,१४६ बाट लागत २,००,१६० खर्च घटाउदा जम्मा खुद नाफा ३२,९८६ प्राप्त भएको छ । त्यस्तै ६०१ देखि १००० कुखुरापालन गर्दा जम्मा आम्दानी रु ३,६१,६७९ प्राप्त गरेको छ । यस व्यवसायबाट बालबालिका विद्यालय शिक्षाकोलागि र घरपरिवारको आर्थिक अवस्थामा धेरै सहयोग गरेको पाईयो र यस फर्ममा कुखुरापालनमा लाग्ने रोग र कुखुरा पालनको उपयुक्त किसिमको तालिम तथा ज्ञानको अभाव र कुखुराको बजार मुल्य जस्ता समस्या रहेको पाईयो । यस समस्याको समाधानका लागि सरकारले सम्बन्धित ठाँउमा पुग्ने गरी तालिमको व्यवस्था

र रोग लाग्नका नदिनकोलागि औषधिको प्रयोग गर्नुपर्ने र वजारको सिर्जना गर्नुपर्ने सल्लाह तथा सुझाव दिएको पाईयो ।

डाँगी (२०७१), द्वारा तरकारी तथा खाद्यन्न वालीवाट प्राप्त आयले किसानको आर्थिक तथा पारिवारीक शैक्षिक अवस्थामा पारेको प्रभाव विषयमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । यसको अध्ययन क्षेत्र धतवाड गा.वि.स सल्यान जिल्ला रहेको छ । यस शोधपत्रमा तथ्याङ्क संकलन गर्न प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतको प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्न उद्देश्यमुलक नमुना छनौट विधिको आधारमा गरेको पाईयो । यसमा १०० वटा घरपरिवार अन्तर्गत २८ प्रतिशत रहेको पाईयो । यस अध्ययन क्षेत्रमा तरकारी वालि उत्पादनवाट वार्षिक रु १,४५,२१,८०० प्रतिघर र वार्षिक औषत आय रु १,४५,२१८ र खाद्यवालिमा उत्पादनवाट वार्षिक आय रु ४४,१०,४५० र वार्षिक औषत आय रु ४४,१०४ कुल आय तरकारीवालिमा ७६.७० प्रतिशत र खाद्यन्न वालि २३.३० प्रतिशत रहेको छ । घरपरिवारको वार्षिक वचत रु १,२८,२३,८५० रहेको पाईयो । अध्ययन क्षेत्रमा सिँचाई सुविधाको अभाव, मुल्य स्थिरता, कृषि उपकरण अभाव, उन्नत बीउविजन मल जस्ता समस्याहरु पाईयो । वजार मुल्यमा आउने उतारचडाव हुदा मुल्य स्थिरतामा कायम गर्नु पर्ने र खाद्यन्न वालिमा भन्दा तरकारी वालीमा फाईदा हुने उन्नत बीउ विजन समयमा उपलब्ध हुनुपर्ने सुझावहरु दिएको पाईयो ।

श्रेष्ठ, (२०७१) द्वारा आलु खेतीमा स्थानीय कृषकहरुको आर्थिक तथा उनिहरुको वालवालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव भन्ने विषयमा शोधपत्र तयार पारीएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य प्राप्त गर्नको लागी प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतहरु द्वारा तथ्याङ्क संकलन गरेको पाईयो । नमूनाको आकार १०० घरपरिवारउद्देश्यमुलनमुना द्वारा छनौट गरेको पाईयो । खाद्यन्न वालिको आमदानी रु ३८,२५०० अर्थात १६.४३ प्रतिशत रहेको प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत आय रु १,०३,९९३ रहेको पाईयो । खर्च रु ७६.०३८ रहेको पाईयो । अध्ययन क्षेत्रमा उचित वजार व्यवस्थापनको अभाव, सिँचाईको सुविधा अभाव, कृषि तालिम अपर्याप्तता जस्ता समस्याहरु रेहको पाईयो । सरकारको तर्फवाट सिँचाईको व्यवस्था तथा विस्तार गरीनुपर्ने र आलु खेतीकोलागी आवश्यक मल, बीउ तालिम किटनाशक औषधि समयमा उपलब्ध गराउनु पर्ने सुझावहरु पाईयो ।

अर्याल, (२०७३) द्वारा कुखुरापालन व्यवसायको लागत लाभ विश्लेषण र यसले शिक्षा क्षेत्रमा पारेको प्रभाव भन्ने विषयमा कुखुरापालन व्यवसायको वर्तमान अवस्थाको पहिचान गर्न, कुखुरा व्यवसायको लागतलाभ विश्लेषण गर्नु र कुखुरापालन व्यवसायले पारिवारिक शिक्षामा पारेको प्रभावको विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्य राखि तयार पारिएको छ । अध्ययनका उद्देश्य पुरा गर्नकोलागी कीर्तिपुर नगरपालीका वडा न.७ मा रहेका ९ वटा पोल्ट्री फर्महरूमध्ये उद्देश्यमुलक नमुना छनौट विधिबाट १ वटा फर्मलाई अर्थात ११.११ प्रतिशत लाई छनौट गरेको पाईयो । यस अध्ययनमा कुखुराको एक चक्र वा एक लट तयार गर्न ८ हप्ता लाग्ने र उक्त फर्ममा एक वर्षमा ५ चक्र वा ५ लट कुखुरा पाल्ने गरेको पाइयो । कुखुराको मासुमा आएको परिवर्तन सगै कुखुराको चल्लामा परिवर्तन आउने गरेको पाईयो । यस फर्मको २०७१ सालमा कुल स्थिर लागत रु ३,६०,००० कुल लागतको ९.३६ प्रतिशत कुल परिवर्तनशील लागतको ९०.६१ प्रतिशत र कुल लागत रु ३८.३६,१०० रहेको पाईयो । फर्मको २०७२ सालमा कुल स्थिर लागत रु ३,७०,०० कुल लागतको ९.३८ प्रतिशत कुल परिवर्तनशील लागत रु ३५,७४,००० कुल लागतको ९०.६२ प्रतिशत र कुल लागत रु ३९,४४,००० लागेको पाईयो । फर्मको आय २०७१ सालमा कुखुरा विक्रिबाट रु ४८,२६,२५० कुल आयको ९८.५४ प्रतिशत र मलको रु ७१,५०० कुल आयको १.४६ प्रतिशत गरी कुल आय रु ४८,९७,७५० रहेको पाइयो । त्यस्तै गरी २०७२ सालमा कुल आय कुखुराको विक्रि वाट रु ५३,२१,२५० कुल आयको ९८.५ प्रतिशत मलवाट रु ७८,००० कुल आयको १.५ प्रतिशत गरी कुल आय रु ५३,९९,२५० रहेको पाइयो यस रमेश पोल्ट्रि फर्मको वार्षिक नाफा २०७१ सालको रु १०,६०,६५० र २०७२ सालको रु १४,५५,२५० रहेको पाईयो भने २०७१ साल २०७२ सालमा फर्मको कुल नाफामा रु. ३,९४,६०० ले वृद्धि भएको पाईयो । व्यवसायीका परिवारका सदस्यहरू, २०७१ छोरी १० र छोरा ३ निजि विद्यालयमा र २०७२ मा छोरी ११ र छोरा ४ निजि विद्यालयमा अध्ययनरत पाइयो । यस फर्ममा तालिमको अभाव, ऋणको समस्या, समयमा चल्ला नपाउने, रोगको समस्या, विद्युतको समस्या र मुल्य स्थिर नहुने समस्या पाईयो ।

दुङ्गाना, (२०७३) ले कृषिजन्य उत्पादनबाट प्राप्त आयले किसानको पारिवारिक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव भन्ने विषयमा शोधपत्र तयार पारेका छन् । गोदक गा. वि. स इलाम जिल्ला अध्ययनको क्षेत्र हो । प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतको प्रयाग गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । यसमा उद्देश्यमुलक नमुनाको प्रयोग गरी २००

वटा घरपरिवारको २० प्रतिशत नमुना लिएको पाईयो । यस अध्ययनमा खाद्यान्न उत्पादन रु २८,२६,५०० मकै उत्पादन रु ७,०९,८०० गहुँ उत्पादनबाट रु ३२,००० कादो उत्पादन बाट रु ८००० र जौँ रु ३२०० आम्दानी देखिन्छ । खाद्यान्न वालीको जम्मा आम्दानी रु ३५,७९,५०० रहेको छ । तुलनात्मक रूपमा खाद्यान्न वालि १६.०१ प्रतिशत र नगदे वालि ३९.४३ प्रतिशत रहेको पाईयो । कृषिजन्य उत्पादनमा जम्मा आम्दानी २२,२५,७८० अर्थात् ६१.३२ प्रतिशत रहेको पाईयो भने कृषिजन्य उत्पादन आय रु ३,६४,५७,४८० खर्च ३,११,००,००० अर्थात् ८५.३० प्रतिशत बचत ५३,५७,४८० अर्थात् १४.७० औषतमा पारिवारिक बचत ४९,८३.७१ प्रतिशत रहेको पाईयो । अध्ययन क्षेत्रमा सिँचाईको अभाव, उचित बजार व्यवस्थापनको अभाव, कृषि तालिम अपर्याप्तता विचौलीयाको मनोमानी जस्ता समस्या रहेका छन् । अध्ययन क्षेत्रमा सिँचाई व्यवस्थित गरी उत्पादित वस्तुलाई उचित बजार व्यवस्थापनको लागी स्थानिय सरकारी संस्थाहरु बजार व्यवस्थापनमा सक्रिय रूपमा लाग्नुपर्ने र कृषिजन्य वस्तरको भण्डारण व्यवस्था गर्नु पर्ने सुझावहरु दिएको पाईयो ।

पोखेल, (२०७३) द्वारा सामुदायिक र संस्थागत उच्च माध्यमिक विद्यालयको लागत र उपलब्धिको विश्लेषण शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरिएको छ । यसको अध्ययनको क्षेत्र गोरखा जिल्लाको छोप्राक गा.वि.स रहेको छ । समान सम्भावनायुक्त नमुना छनौट विधिमा रहि चिट्ठा विधि द्वारा १५० जना विद्यार्थी ७२.४६ प्रतिशत रहेको छ । अविभावकहरुबाट ६० जना छनौट गर्दा २८.९८ प्रतिशत रहेको छ । अवलोकन र अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार सामुदायिक तर्फ २,१७,०५,३०० र संस्थागत तर्फ कूल आय रु १,६९,१०,८०० रहेको छ भने सामुदायिक उच्च मा.वि मा २०७१/२०७२ मा कक्षा ११ को उत्तिर्ण दर ६९.७३ प्रतिशत र कक्षा १२ मा ६५.८८ प्रतिशत रहेको छ । २०७२/२०७३ मा कक्षा ११ मा ९४.५९ प्रतिशत र कक्षा १२ मा ८६.२० प्रतिशत रहेको छ । प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा सामुदायिक उच्च मा.वि तर्फ विद्यार्थी उत्तिर्ण दर उच्च रहेको पाईयो । अनुसन्धानमा रहेका उच्च मा.वि हरुमा सामुदायिक उच्च मा.वि को आय स्रोतको रूपमा सरकारी अनुदान र अविभावक विद्यार्थीबाट प्राप्त शुल्क रहेको पाइयो भने संस्थागत तर्फ आयको स्रोतको रूपमा अविभावक र विद्यार्थीबाट प्राप्त शुल्क मात्रैरहेको पाईयो ।

उपाध्याय, (२०७६) ले कैलाली जिल्लाको लम्कीचुहा नगरपालिका ६ स्थित उखु खेतीको लागत लाभ विश्लेषण गर्न उखु खेतीको वर्तमान अवस्थाको व्याख्या गर्न, उखु

खेतीको लागत विश्लेषण गर्न, उखु खेतीको लाभ अनुमान गर्न र उखु खेतीमा देखिएका समस्या पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्य राखि शोधपत्र तयार पारीएको छ । शोधपत्रको उद्देश्य पुरा गर्न सञ्चालित उखु फर्म मध्येबाट सामान्य सम्भावनायुक्त नमुना छनौट विधि अन्तर्गत चिट्ठा प्रणालीबाट जोशी फर्मलाई नमुनाको रूपमा छनौट गरीतथ्याङ्क संकलन गरीएको छ । यस अध्ययनमा तथ्याङ्क संकलनका लागी प्राथमिक र द्वितीय स्रोतहरु प्रयोग गरिएको छ । यस फर्मले १९ विगा जग्गा रु. ४०,००० का दरले वार्षिक रु. ७,६०,००० तिर्ने गरी भाडामा लिएर व्यवसाय सञ्चालन गरेको पाइयो । फर्ममा प्रति वर्ष १ टन उखु उत्पादन हुने र रोपेको ११ महिनामा काट्न योग्य हुने । यस फर्मको १९ विगा जमिनमा औषत प्रतिवर्ष ११,४०० प्रति क्विन्टलमा उत्पादन गरेको पाइयो । फर्ममा २ जना निरक्षर र ५ जना साक्षर रहेको पाइयो । अध्ययनमा उखु फर्मको कुल स्थिर लागत रु २८,१४,५२६.५ र कुल परिवर्तनशिल लागत रु ५४,६९,७०९ गरी २०७३-२०७५ सालको कुल लागत रु ८२,८४,२३५.५ र औषत कुल लागत रु २७,६१,४११.८४ रहेको पाइयो । यस फर्मको २०७३-२०७५ सालको कुल आय रु १,४४,४०,००० बाट कुल लागत रु ८२,८४,२३५.५ कटाएर कुल नाफा रु ६१,५५,७६४.५ प्राप्त गरेको पाइयो । मध्ये सबै भन्दा बढि ५७.३७ प्रतिशत त्यहि व्यवसायमा लागेको लागत खर्च पाइयो भने शिक्षामा कुल आयको ६.७१ प्रतिशत खर्च गरेको पाइयो । यस फर्ममा तालिमको अभाव, ऋणको अभाव, बजारको समस्या, उचित मुल्यको अभाव लगायतका समस्याहरु पनि विद्यमान रहेको पाइयो । यस्ता समस्या समाधानका लागी सरकारले आधारभूत एवम् प्रगतिमूलक तालिम प्रदान गर्ने रोग नियन्त्रणको लागी औषधिको व्यवस्थित गर्ने उखुको उचित मुल्य निर्धारण र सरल कृषि कर्जाको व्याख्या गर्नु पर्ने सुझावहरु दिएको छन् ।

राई (२०७५), द्वारा आम्दानी र उपभोग विचको सम्वन्धको अध्ययन शोधपत्र तयार पारिएको छ । यसको अध्ययन क्षेत्र आम्चोक गाँउपालिका वडा.नं. २ जिल्ला भोजपुर रहेको छ । ३५१ घरधुरी मध्य १५ प्रतिशत रहेको र नमुना छनौट सम्भावनायुक्त रहेको पाइयो । यसपत्रमा तथ्याङ्कका संकलन गर्दा प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतहरु बाट लिइएको छ । २०७३/७४ कुल आम्दानी रु ५६,२३,५५,९७५ र कुल खर्च रु ७१,१९,२९,०८५ आम्दानी र खर्चको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा आम्दानी भन्दा खर्च रु १४,९५,७३,११० बचत रु ८६,११,२५४ रहेको पाइयो । छनौटमापरेको कुल आम्दानी रु ६,६९६ प्रतिशत बचत ३३.०३ रहेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा परम्परागत कृषि निर्भरता, बेरोजगारी, उच्च आश्रित

जनसंख्या, पुँजीको अभाव समस्याहरु पाईयो । व्यक्तिगत जीवनस्तर उच्च बनाउन वा आर्थिक विकासका लागि पेशागत वा व्यवसायीक रुपमा तालिमहरु प्रदान गर्नुपर्ने उच्च आम्दानी भएका परिवारहरुलाई कर उठाउनु पर्ने जस्ता सुझावहरु पाईयो ।

२.३ साहित्यको पुनरावलोकन अध्ययनको प्रयोग (Implications of the Review for the Study)

नेपाल एक भुपरिवेष्ठित राष्ट्र हो । नेपाल भौगोलिक रुपमा सानो भएतापनि प्राकृतिक स्रोत साधन तथा सौन्दर्यले भरिपूर्ण छ । नेपालको आर्थिक विकास गर्न कृषि, पर्यटन र जलसम्पदा सम्भावित क्षेत्र हुन् । नेपालको अर्थव्यवस्थाको मुल आधार कृषि हो । यहाँका ६०.४ प्रतिशत जनसंख्या कृषिमा आवद्ध छन् । नेपालको कुल भु-भागको १७.९७ प्रतिशत भूमि कृषियोग्य रहेको छ । नेपालको कृषि व्यवसाय मौसममा निर्भर गर्छ । परम्परागत कृषि प्रणाली, जमिनको असमान वितरण, सिंचाइ सुविधाको अपर्याप्तता र कम उत्पादकत्व कृषि क्षेत्रको विकासका प्रमुख समस्या हुन् । नेपालको कृषि उत्पादनमा खाद्यान्न, नगदेवाली तथा दलहन, फलफुल तथा तरकारीको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । आर्थिक सर्वेक्षण (२०७५/७६) अनुसार हाल देशको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान २७.० प्रतिशत रहेको छ ।

नेपालमा किवी खेतीको लागी एकदमै राम्रो हावापानी उपलब्ध छ । नेपालको करिब ४० जिल्लामा किवी खेती गर्ने हावापानी रहेको पाईन्छ । नेपालमा वि.स २०५९ मा नुवाकोट, दोलखा र काभ्रे जिल्लाबाट किवी खेतीको सुरुवात भएको पाईन्छ । पूर्वाञ्चालमा भने वि.स २०६४ सालमा श्री इनभाईरोमेन्ट प्रोडक्सन एण्ड अल्टनेटिभ पावर डेभलपमेन्ट प्रा.लि ले सोलबुङ गा.वि.स मा व्यवसायिक रुपमा खेतीको सुरुवात गरेको पाईन्छ । वि.स २०६६ साल देखि नेपाल सरकारको तर्फबाट दोलखा जिल्लाको बोच गा.वि.स स्थित बागवानी फार्मका किवीको खेती सुरु गरी अनुसन्धान केन्द्रको रुपमा काम गर्दै आएको छ, भने इसीमोडले गोदावारी ललितपुरमा नमुना खेती गरेको छ । नेपालमा किवी खेती निकै लोकप्रिय हुदै आएको पाईन्छ ।

नेपाल हावापानीले विविधतायुक्त भएको कारण विभिन्न प्रकारका खाद्यान्न वालीहरु तथा नगदेवाली लगाउन सकिन्छ । नेपालको ८२.९३% ग्रामिण क्षेत्र रहेकोले पर्याप्त

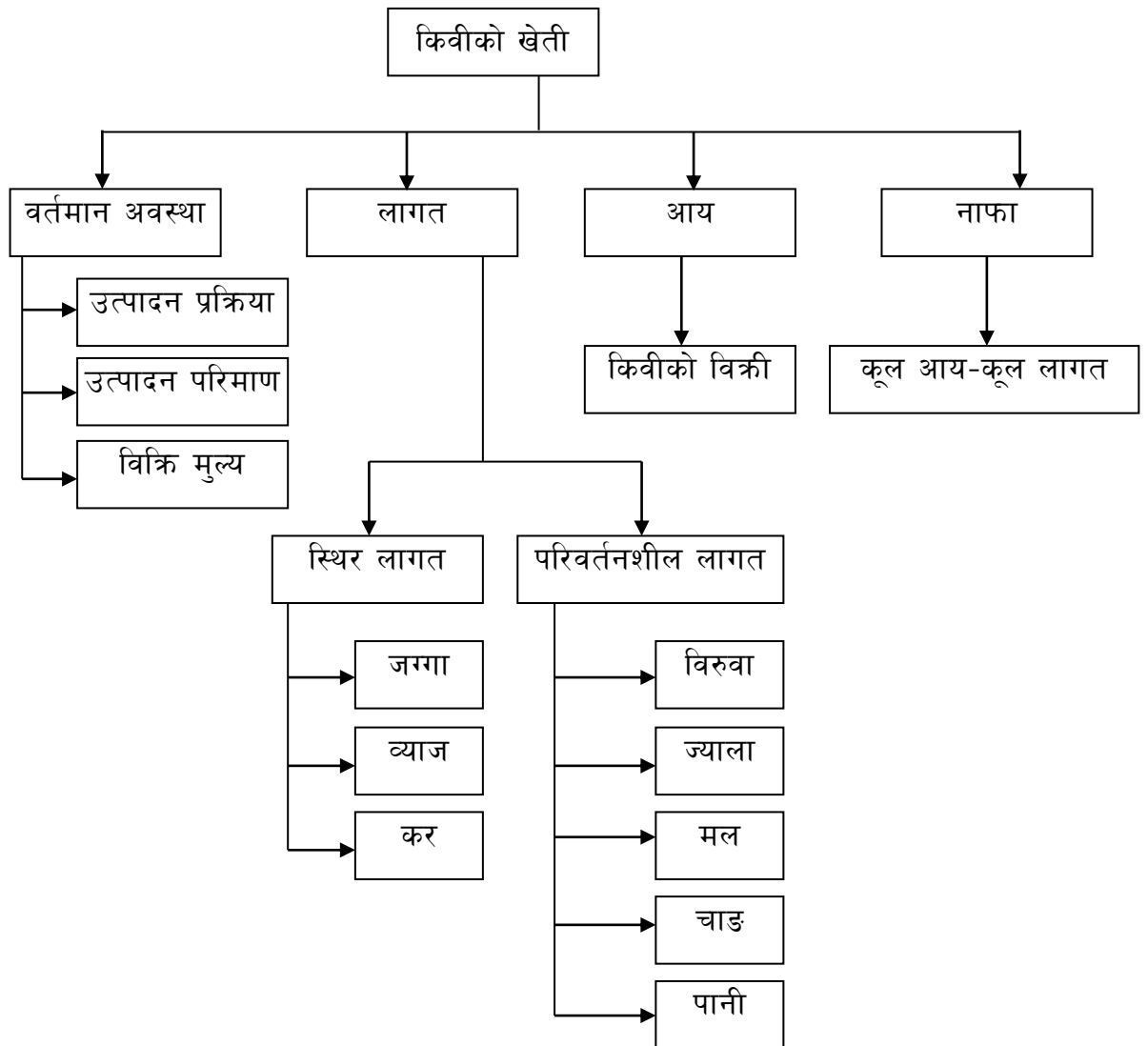
पुर्वधारको विकास हुन सकेको छैन । यसले गर्दा उत्पादित वस्तुहरुले बजार पाउन नसक्नुका साथै कृषि क्षेत्रमा प्रयोग हुने औजारहरु प्रयोगमा लयाउन सकिएको छैन । नेपालका विभिन्न जिल्लाका कृषकहरुले किवी फलको उत्पादन गरी विक्रि वितरणमा समेत ल्याएका छन् तर बजारीकरणमा सफल हुन सकेका छैनन् । नेपालमा किवी खेती प्रारम्भिक अवस्थामै भएकोले खरिदकर्ताहरुलाई आकर्षण गर्न सकिएको छैन । उपभोक्ताहरुलाई आकर्षण गर्नको लागि प्रचारप्रसार तथा गुणस्तरमा ध्यानदिनुपर्ने देखिन्छ ।

२.४ अनुसन्धान अन्तर (Research Gap)

साहित्यको पुनरावलोकनमा नमुना छनोट विधिको माध्यमबाट सीमित जनसंख्याबाट तथ्याङ्क लिई विश्लेषण गरीएको थियो । यस अध्ययनमा किवी खेती गर्ने कृषकको जनगणना विधिको माध्यमबाट किवी खेतीमा संलग्न घरधुरीलाई नमुनाको रूपमा छनोट गरीएको छ । तथ्याङ्क संकलन प्राथमिक तथा द्वितिय स्रोतबाट गरीएको छ । यस अध्ययनको निष्कर्षमा नमुना छनोटमा परेका कृषकसग प्रत्यक्ष व्यक्तिगत अन्तर्वाता र प्रत्यक्ष अवलोकनको माध्यमबाट तथ्याङ्क लिइएको छ । यस अध्ययनमा किवी खेतीमा संलग्न किसानको लागत सम्बन्धमा लक्षित समुह छलफलको माध्यमबाट प्राप्त तथ्याङ्क प्रस्तुत गरीएको छ । यस अध्ययनमा किवी खेतीमा संलग्न ३० घरधुरीको घरपरिवारको उत्पादनको वर्तमान अवस्था तथा लागतको अवस्था अध्ययन गरिएको छ ।

२.५ कार्यात्मक ढाँचा (Functional Framework)

यस अध्ययनमा विषयवस्तुसँग सम्बन्धित निम्नानुसारको कार्यात्मक ढाँचालाई चित्रात्मक रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय तीन (CHAPTER THREE)

अनुसन्धान विधि (RESEARCH METHODOLOGY)

यस अध्यायमा अनुसन्धानको क्रममा प्रयोग गरिने अध्ययनको ढाँचा, अध्ययनको विधि, जनसंख्या नमुना र नमुना छनौट रणनीति, अध्ययन क्षेत्र, तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू र तथ्याङ्क संकलनका प्रक्रिया र तथ्याङ्क विश्लेषणलाई उल्लेख गरिएको छ।

३.१ अध्ययनको ढाँचा (Research Design)

यो अध्ययन तेह्रथुम जिल्लाको म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका वडा नं. ७ र ८ मा किवी खेतीको लागत विश्लेषण शीर्षकमा गरिएको छ। यस अध्ययन सर्वे ढाँचामा आधारित छ। यस अध्ययनका उद्देश्यहरू पुरा गर्न प्राथमिक तथा द्वितीय तथ्याङ्कका स्रोतहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्क लिइएको छ। प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू प्रश्नावली, लक्षित समुह छलफल र अवलोकन रहेको छ। साथै अध्ययन क्षेत्रका किवी खेती गर्ने कृषकहरू माझ मा आफैँ उपस्थित भई अन्तर्वाता लिएको छु। द्वितीय तथ्याङ्क अन्तर्गत अध्ययन क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रकाशित विभिन्न लेखहरू संकलन गरिएको छ। प्राथमिक तथा द्वितीय तथ्याङ्कका स्रोतहरूबाट प्राप्त परिमाणात्मक तथा गुणात्मक तथ्याङ्कलाई वर्णन र विश्लेषण गरिएको छ।

३.२ जनसंख्या, नमुना आकार र नमुना छनौट रणनीति (Population, Sample Size and Sampling Strategy)

यो अध्ययन तेह्रथुम जिल्लाको म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका वडा नं. ७ र ८ मा किवी खेतीको लागत विश्लेषण शीर्षकमा सम्पन्न गरिएको छ। यस क्षेत्रको जनसंख्या, नमुना आकार र नमुना छनौट रणनीतिलाई यस प्रकार उल्लेख गरिएको छ।

३.२.१ जनसंख्या (Population)

वडा ७ र ८ कार्यालयका अनुसार दुवै वडामा गरी ७९० घर मध्ये ३० घर परिवारमा किवी खेती गरिएको छ। किवी खेतीमा संलग्न ३० घरपरिवारनै यस अध्ययनको जनसंख्याको रूपमा रहको छ।

३.२.२ नमुना आकार (Sample Size)

यस अध्ययनमा तेह्रथुम जिल्ला म्याङ्लुङ्ग, नगरपालिका वडा नं. ७ र ८ मा किवी खेतीमा संलग्न ३० घरपरिवार रहेका छन् । यस अध्ययनमा ३० घरपरिवारलाई नै जनगणना विधि अनुसार नमुना छनौट गरीएको छ ।

३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरू (Sources of Data Collection)

यस अनुसन्धानमा तथ्याङ्कका स्रोतको रूपमा प्राथमिक र द्वितीय स्रोतगरी दुई किसिमका स्रोतबाट संकलन गरिएको छ ।

३.३.१ प्राथमिक स्रोत (Primary Sources)

यस अध्ययनमा आवश्यक पर्ने प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनकालागि अनुसन्धाकर्ता आफैँ किवी खेतीमा संलग्न किसानसँग गरेको प्रत्यक्ष अन्तर्वाता, प्रश्नावली, अवलोकन तथा छलफलबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्राथमिक स्रोतको रूपमा लिइएको छ ।

३.३.२ द्वितीय स्रोत (Secondary Sources)

यस अध्ययनलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यकता बमोजिम विभिन्न लेख, कृषी विभाग, पत्रपत्रिका वडा कार्यलय बाट तथ्याङ्क संकलन गरीएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू (Tools of Data Collection)

यस अध्ययनका उद्देश्य परिपुर्तिकालागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्न निम्न लिखित साधनहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

३.४.१ प्रश्नावली (Questionnaire)

यस अध्ययनमा तथ्याङ्क संकलनकोलागि मुख्य रूपमा संरचित तथा असंरचित प्रश्नावलीको प्रयोग गरिएको छ । अनुसन्धानको उद्देश्य परिपुर्ती गर्नकालागी आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कहरूको संकलन गर्न संरचित प्रश्नावलीको निर्माण गरीएको छ । प्रश्नावलीलाई अनुसुची १ मा राखिएको छ ।

३.४.२ अवलोकन(Observation)

यस अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्न अनुसन्धानकर्ता स्वयम् किवी खेती गरिएको किवी बगानमा गएर प्रत्यक्ष अवलोकन गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया (Procedure of Data Collection)

यस अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्नका लागि आवश्यक पर्ने प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गर्न अध्ययनकर्ता स्वयम् प्रत्यक्ष रूपमा अध्ययन क्षेत्रमा गएर अन्तर्वाता द्वारा तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

३.५.१ प्रत्यक्ष व्यक्तिगत अन्तर्वाता (Direct Personal Interview)

यस अध्ययनमा आवश्यक प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनगर्न अनुसन्धानकर्ता स्वयम् अध्ययन क्षेत्रमा उपस्थित भई नमुना छनौटमा परेमा घरमुली सग प्रत्यक्ष रूपमा अन्तर्वाता गरीएको छ ।

३.५.२ लक्षित समुह छलफल (Focus Group Discussion)

यस अध्ययनको उद्देश्य पुरागर्न आवश्यक तथ्याङ्क संकलनगर्नकोलागि ६ जनाको दरले ५ समुह बनाई उनीहरुको समयानुकुल अनुसन्धानकर्ता आफैले छलफल संञ्चालन गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । लक्षित समुह छलफल निर्देशिका अनुसूची २ मा राखिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण(Data Analysis)

यस अध्ययनकोलागि आवश्यक तथ्याङ्कहरु प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । संकलित तथ्याङ्कलाई अर्थपूर्ण बनाउनकालागि तालिका र वृत्त चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै उक्त तालिका र चित्रको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय चार (CHAPTER FOUR)

तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण (ANALYSIS AND INTERPRETATION OF DATA)

अध्याय तीनमा उल्लेख गरिएको तथ्याङ्क संकलनका विधिहरू प्रयोग गरी, तथ्याङ्क संकलन पछि प्राप्त विवरण यस अध्यायमा प्रस्तुत गरिएको छ। यस अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्नकालागी प्राप्त तथ्याङ्कलाई विभिन्न बुदामा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय(Introduction of Study Area)

पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत प्रदेश नं. १ मा पर्ने पहाडी जिल्ला तेह्रथुमका ६ स्थानीय तहहरू मध्ये म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकाको वडा नं. ७ र ८ अध्ययनको क्षेत्र हो। यस अध्ययन क्षेत्रमा अलैची, अम्रिसो, अदुवा, आलु तथा अन्य खाद्यान्न वालीहरू धान, मकै, गहुँ र कादो खेती धेरै समय अगाडी देखी गरीदै आएको भएतापनी किवी खेतीको सुवात भएको लामो समय भएको छैन्। तर पछिल्लो केहि वर्षमा यहाका कृषकहरू किवी खेती प्रति आकर्षित देखिन्छ।

४.१.१ तेह्रथुम जिल्लाको परिचय (Introduction of Tehrathum District)

अरुण पूर्वको लिम्बुवानमा १७ वटा थुमहरू थिए। ती १७ मध्ये लिम्बू राजाहरूले ४ वटा थुमहरू गुमाएर हाल १३ थुमहरूमात्र यस जिल्लाको भु भागमा पर्ने हुनाले यसलाई तेह्रथुम भनिएको हो। लिम्बूवान राज्यको रूपमा रहदा सो राज्यको कर असूल गर्ने स्थानहरू वा किपट प्रथा अनुसार यसलाई १३ वटा थुमहरूमा विभाजन गरी तिरो उठाउने कार्य गरिएकाले सोहि तिरो बुझ्ने स्थान विशेषबाट तेह्रथुम नामाकरण गरिएको हो भन्ने भनाई रहि आएको छ। (जि.स.स, २०७७)

४.१.२ भौगोलिक अवस्थिती(Geographical Location)

तेह्रथुम जिल्लाको पूर्वमा पाचँथर, पश्चिममा धनकुटा, उत्तरमा ताप्लेजुङ्ग र संखुवासभा, दक्षिणमा धनकुटा र पाचँथर जिल्ला रहेका छन्। तेह्रथुम जिल्ला २६ डिग्री १२ मिनेट देखि २६ डिग्री ५८ मिनेट उत्ती अक्षांश सम्म र ८७ डिग्री २७ मिनेट देखि ८७ डिग्री ४५ मिनेट पुर्वि देशान्तरमा अवस्थित रहेको छ। तेह्रथुम जिल्लाको कुल क्षेत्रफल ६७९ वर्ग कि.मी रहेको छ। (जि.स.स, २०७७)

४.१.३ जनसांख्यिकीय विवरण(Demographic Description)

वि.स २०६८ सालको जनगणना अनुसार तेह्रथुम जिल्लाको कुल जनसंख्या १०१५७७ रहेकोमा पुरुषको संख्या ४७,१५१ र महिलाको संख्या ५४,४२६ जना रहेको छ । तेह्रथुम जिल्लाको जनघनत्व १५० वर्ग कि.मि रहेको छ भने जम्मा घरपरिवार संख्या २२,०९४ रहेको छ । तेह्रथुम जिल्लाको वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर -१.०७ प्रतिशत रहेको छ । जिल्लाको साक्षरतादर ७४.६ प्रतिशत छ । लिङ्ग अनुसार जिल्लाको साक्षरतालाई हेर्दा पुरुष ८३.६ प्रतिशत र महिला ६७.०४ प्रतिशत रहेको छ । (जि.स.स, २०७७)

४.१.४ शैक्षिक अवस्था (Educational Status)

व्यक्तिमा भएको आन्तरिक क्षमतालाई पूर्णरूपले विकास गराई प्रस्फुटन गर्ने माध्यम शिक्षा हो । शिक्षानै आर्थिक विकासको प्रमुख आधार भएकोले तेह्रथुम जिल्लामा दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालय, आंगिक क्याम्पस, सामुदायिक क्याम्पस तथा प्राविधिक धारको विषय अध्यापन हुने विद्यालयहरु स्थापित भई संचालन भएको पाईन्छ । जसलाई तालिका ४.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.१

तेह्रथुम जिल्लाको शैक्षिक संस्थाको विवरण, २०७६

क्र.स	शैक्षिक संस्था	सामुदायिक	संस्थागत	जम्मा
१	आधारभूत (१-५)	१४३	१३	१५६
२	आधारभूत (१-८)	३६	५	४१
३	माध्यमिक (१-१०)	१८	५	२३
४	माध्यमिक (१-१२)	२८	२	३०
५	आंगिक क्याम्पस	१		१
६	सामुदायिक क्याम्पस	५		५
७	प्राविधिक धार (९-१२)	१		१

स्रोत: शि.वि.स.ई, २०७७

तालिका ४.१ मा तेह्रथुम जिल्लाको शैक्षिक विवरण देखाइएको छ । जस अनुसार तेह्रथुम जिल्लामा सामुदायिक विद्यालयहरु आ.वि (१-५) १४३, आ.वि (१-८) ३६, मा.वि (१-१०) १८, मा.वि (१-१२) २८, आंगिक क्याम्पस १, सामुदायिक क्याम्पस ५ र प्राविधिक धार (९-१२) १ वटा देखिन्छ । त्यस्तै संस्थागत तर्फ आ.वि (१-५) १३, आ.वि (१-८) ५, मा.वि (१-१०) ५ र मा.वि (१-१२) २ वटा देखिन्छ ।

४.१.५ जातीगत विवरण (Ethnic Description)

तेह्रथुम जिल्लाको जातीगत विवरणलाई तालिका ४.२ मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.२

तेह्रथुम जिल्लाको जातीगत विवरण

क्र.स	जातजाती	संख्या	प्रतिशत
१	लिम्बू	३६,३७५	३५.८१
२	क्षेत्री	१९,६३६	१९.३३
३	ब्राह्मण	१३,५३२	१३.३२
४	तामाङ्ग	६,६७५	६.५७
५	कामी	४,४१३	४.३४
६	दमाई/कामी	३,०८६	३.०४
७	गुरुङ्ग	२,९९१	२.९४
८	नेवार	२,९३८	२.८९
९	मगर	२,४५१	२.४१
१०	राई	२,०१४	१.९८
११	अन्य	७,४६६	७.३५
१२	जम्मा	१,०१,५७७	१००

स्रोत: जि.स.स, २०७७

तालिका ४.२ मा तेह्रथुम जिल्लाको जातीगत विवरणलाई देखाइएको छ । तालिका अनुसार सबै भन्दा बढि लिम्बू जाती ३६,३७५ जना ३५.८१ प्रतिशत रहेका छन् । त्यस्तै क्रमस क्षेत्री १९६३६ जना १९.३३ प्रतिशत, ब्राह्मण १३५३२ जना १३.३२ प्रतिशत, तामाङ्ग ६६७५ जना ६.५७ प्रतिशत, कामी ४४१३ जना ४.३४ प्रतिशत, दमाई ३०८६ जना ३.०४ प्रतिशत, गुरुङ्ग २९९१ जना २.९४ प्रतिशत, नेवार २९३८ जना २.८९ प्रतिशत, मगर २४५१ जना २.४१ प्रतिशत, राई २०१४ जना १.९८ प्रतिशत र अन्य जाती ७४६६ जना ७.३७ प्रतिशत रहेका छन् ।

४.१.६ प्रशासनिक विवरण (Administrative Description)

तेह्रथुम जिल्लाको राजनैतिक तथा प्रशासनिक विभाजन संसदीय निर्वाचन क्षेत्र १ र स्थानिय तह ६ वटा रहेका छन् । जसमा नगरपालिका २ र गाउँपालिका ४ वटा छन् । (जि.स.स, २०७७)

४.१.७ कृषीको अवस्था (Agricultural Status)

तेह्रथुम जिल्लाको आम्दानीको प्रमुख स्रोत कृषी हो । यस जिल्लामा खाद्यान्न र नगदेवालीको उत्पादन हुन्छ । जिल्लाको प्रमुख बालीहरुलाई तालिका ४.३ मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.३

जिल्लाको प्रमुख वाली सम्बन्धि विवरण २०७४

क्र.स	वालीको नाम	ओगटेको क्षेत्रफल (हे)
१	धान	९५२३
२	मकै	१२३५०
३	गहुँ	२५००
४	कोदो	२७००
५	आलु हिउँदे	७२०
६	आलु वर्षे	२२०३
७	अदुवा	२६०
८	सुन्तला	६१५
९	कागती	२३५
१०	अलैची	६३७

स्रोत: जि.कृ.वि.का, तेहथुम, २०७७

तालिका ४.३ मा तेहथुम जिल्लाको प्रमुख वालीको विवरण लाई देखाइएको छ । माथिको तालिका अनुसार सबै भन्दा बढि मकै १२३५० हेक्टरमा लगाइएको छ । त्यसपछि क्रमस धान ९५२३ हेक्टरमा, कोदो २७०० हेक्टरमा, गहुँ २५०० हेक्टरमा, आलु वर्षे २२०३ हेक्टरमा, आलु हिउँदे ७२० हेक्टरमा, अलैची ६३७ हेक्टरमा, सुन्तला ६१५ हेक्टरमा, अदुवा २६० हेक्टरमा र कागती २३५ हेक्टरमा लगाइएको छ ।

४.२ म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकाको परिचय (Introduction of Myanglung Municipality)

म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका तेहथुम जिल्लाको मध्य भागमा पर्ने नगरपालिका हो । समुन्द्र सतह देखि करिब १५,०० मिटरको उचाइमा रहेको म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकामा जिल्लाको

सरदमुकाम म्याङ्लुङ्ग अवस्थित छ । यस नगरपालिकाको परिचय प्रस्तुत गर्नका निम्ती माथिको शीर्षकलाई विभिन्न उपशीर्षकमा विभाजन गरी राखिएको छ ।

४.२.१ भौगोलिक अवस्थिती (Geographical Location)

यस नगरपालिकाले तेह्रथुम जिल्लाको १५ प्रतिशत भु-भाग ओगटेको छ । यस नगरपालिकाको पूर्वमा फेदाप गाउँपालिका, पश्चिममा लालीगुरास नगरपालिका, उत्तरमा मेन्छ्यायेम गाउँपालिका, दक्षिणमा छथर गाउँपालिका, तमोर नदी र पाचँथर जिल्ला पर्दछ । भौगोलिक रूपमा यो नगरपालिका २७ डिग्री ४ मिनेट उत्तर देखि २७ डिग्री १३ मिनेट उत्तरी अक्षशं र ८७ डिग्री २७ मिनेट देखि ८७ डिग्री ३७ मिनेट पूर्वी देशान्तरमा अवस्थित रहेको छ । यस नगरपालिका समुन्द्र सतह देखि १५,०० मिटर उचाई देखि २८,०० मिटर उचाई सम्म फैलिएको छ । यस नगरपालिकामा मिश्रित हावापानी पाईन्छ । यहा औषत अधिकतम २५ डिग्री र न्युनतम १० डिग्री सेल्सियस तापक्रम पाईन्छ । जेठ, असार र भाद्र महिनामा मनसुनी वर्षा हुने गर्दछ भने असोज देखि फागुन सम्म चिसो हुन्छ । (म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका, २०७७)

४.२.२ जनसांख्यिकीय विवरण (Demographic Description)

यस नगरपालिकाको कूल घरधुरी ४,५९५ रहेको छ । नगरपालिकाको कूल जनसंख्या १९,६५९ रहेको छ । म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकाको औषत जनघनत्व १९४ जना प्रति वर्ग कि.मि छ । (म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका, २०७७)

४.२.३ शैक्षिक अवस्था (Educational Status)

म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकाको कूल साक्षरता ८१.३५ प्रतिशत रहेको छ । म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकामा संचालित तथा संस्थागत विद्यालयको विवरण तालिका ४.४ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.४

म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकामा संचालित शैक्षिक संस्थाको विवरण २०७६

क.स	शैक्षिक संस्था	सामुदायिक	संस्थागत	जम्मा
१	आधारभूत (१-५)	१८	१३	३१
२	आधारभूत (१-८)	५	५	१०
३	माध्यमिक (१-१०)	४	५	९
४	माध्यमिक (१-१२)	२	२	४
५	सामुदायिक क्याम्पस	२		२
६	जम्मा	३१	२५	५६

स्रोत: म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका, २०७७

तालिका ४.४ मा म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकामा संचालित शैक्षिक संस्थाको विवरण देखाइएको छ । जस अनुसार सामुदायिक आधारभूत (१-५) १८, आधारभूत (१-८), माध्यमिक (१-१०) ४, माध्यमिक (१-१२) २ र सामुदायिक क्याम्पस २ वटा रहेका छन् । त्यस्तै संस्थागत तर्फ आधारभूत (१-५) १३, आधारभूत (१-८) ५, माध्यमिक (१-१०) ५ र माध्यमिक (१-१२) २ वटा रहेका छन् । यस नगरपालिकामा सामुदायिक ३१ र संस्थागत २५ गरी जम्मा ५६ विद्यालय रहेका छन् ।

४.२.४ जातीगत विवरण (Ethnic Description)

यस नगरपालिकामा १४ जातजातीको मिश्रित बसोबास रहेको छ । सबैभन्दा बढि लिम्बू जातीको बसोबास रहेको छ । यस नगरपालिकाको जातीगत विवरण तालिका ४.५ मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.५

म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकाको जातीगत विवरण २०७५

क्र.स	जातजाती	संख्या	प्रतिशत
१	लिम्बू	६३८६	३२.४८
२	क्षेत्री	३८३१	१९.४९
३	ब्राह्मण	२६९३	१३.७०
४	तामाङ्ग	१६४१	८.३५
५	नेवार	११९६	६.०८
६	कामी	१०७९	५.४९
७	दमाई	६३३	३.२२
८	गुरुङ्ग	५६३	२.८६
९	सार्की	४००	२.०३
१०	शेर्पा	३३९	१.७२
११	राई	३०८	१.५८
१२	मगर	२१३	१.०८
१३	भुजेल	१६३	०.८३
१४	अन्य	२१४	१.०९
१५	जम्मा	१९,६५९	१००

स्रोत: म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका, २०७७

तालिका ४.५ मा म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकाको जातीगत विवरण देखाईएको छ । तालिका अनुसार लिम्बू ६३८६ जना ३२.४८ प्रतिशत, क्षेत्री ३८३१ जना १९.४९ प्रतिशत, ब्राह्मण २६९३ जना १३.७० प्रतिशत, तामाङ्ग १६४१ जना ८.३५ प्रतिशत , नेवार ११९६ जना ६.०८ प्रतिशत, कामी १०७९ जना ५.४९ प्रतिशत, दमाई ६३३ जना ३.२२ प्रतिशत, सार्की ४०० जना २.०३ प्रतिशत, शेर्पा ३३९ जना १.७२ प्रतिशत, राई ३०८ जना १.५७ प्रतिशत, मगर २१३ जना १.०८ प्रतिशत, भुजेल १६३ जना ०.८३ प्रतिशत र अन्य २१४ जना १.०९ प्रतिशत गरी जम्मा १९६५९ जनाको बसोबास रहेको छ ।

४.२.५ सामाजिक आर्थिक अवस्था (Socio- Economic Status)

म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकाको सामाजिक आर्थिक अवस्थालाई अध्ययन गर्न उद्योग क्षेत्रको स्थिती र वित्तिय संघ संस्थामा विभाजन गरिएको छ ।

४.२.६ उद्योग क्षेत्रको स्थिती (Status of Industrial Sector)

यस नगर क्षेत्रको घरेलु तथा साना उद्योगहरु सामान्य रुपमा स्थापना भएर संचालन हुदै आएको पाईन्छ । मिल स्थानिय कच्चा पदार्थमा आधारीत राडीपाखी, मह उत्पादन, हस्तकलाका सामानमा ढाका कपडा तयार गर्ने, घरेलु उद्योगहरु संचालन भएको पाइन्छ । जसलाई तालिका ४.६ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.६

घरेलु तथा साना उद्योगको विवरण २०७५

क्र.स	उद्योगको नाम	संख्या
१	ढाका कपडा	८५
२	निर्माण	४३
३	व्युटिपार्लर	११
४	राईस मिल	२३
५	कृषी फर्म	५१
६	ज्वेलर्स	११
७	फर्निचर	२८
८	विस्कुट	४
९	होटल गेष्ट हाउस	३६
१०	छापाखाना	३
११	ईलेक्ट्रोनिक इन्सिच्युट	५
१२	कम्प्युटर इन्सिच्युट	११
१३	जम्मा	३११

स्रोत: म्याङ्लुङ्ग नगरपालीका, २०७७

तालिका ४.६ मा म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकामा संचालित घरेलु साना उद्योगको विवरण देखाइएको छ । जस अनुसार ढाका कपडा उद्योग ८५, निर्माण उद्योग ४३, व्युटिपार्लर ११, राईस मिल २३, कृषी फर्म ५१, ज्वेलर्स ११, फर्निचर २८, विस्कुट उत्पादक ४, होटल गेष्ट हाउस ३६, छापाखाना ३, ईलेक्ट्रोनिक इन्सिच्युट ५, कम्प्युटर इन्सिच्युट ११ वटा गरी जम्मा ३११ वटा संचालनमा रहेका छन् ।

४.२.७ वित्तीय संघ संस्था (Financial Organizations)

म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकामा संचालित सरकारी तथा गैरसरकारी वित्तीय संघ संस्थाको विवरणलाई तालिका ४.७ मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.७

म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकामा संचालित वित्तीय संघ संस्थाको विवरण २०७५

क्र.स	वित्तीय संघ संस्था	संख्या
१	वाणिज्य बैंक	८
२	लघुवित्त संस्थान	८
३	सहकारी संस्था	५०
४	जम्मा	६६

स्रोत: म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका, २०७७

तालिका ४.७ म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकामा संचालित वित्तीय संघ संस्थाको विवरणलाई देखाइएको

छ । जस अनुसार नगरपालिकामा वाणिज्य बैंक ८, लघुवित्त संस्थान ८ र सहकारी संस्था ५० वटा गरी जम्मा ६६ वटा वित्तीय संघ संस्था संचालनमा रहेको पाईन्छ ।

४.३ किवी खेतीको वर्तमान अवस्था (Current Situation of Kiwi Farming)

अध्ययन क्षेत्रमा किवी खेतीको सुरुवात वि.स २०६८ सालबाट भएको हो । त्यहाका कृषकहरूले ईलामबाट किवीको विरुवा ल्याएको पाईयो । अध्ययन क्षेत्रका अधिकाशं कृषकहरूले हेर्वाड जातको किवी रोपेको पाईयो । अध्ययन क्षेत्रको किवी खेतीको वर्तमान अवस्थालाई निम्नानुसार विभिन्न बुदामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.३.१ उत्पादन प्रक्रिया (Process of Production)

किवी उत्पादन गर्दा निम्न प्रक्रियाहरू पुरा गर्नु पर्दछ ।

४.३.१.१ किवी रोपण जमिनको तयारी (Preparation of Land for Kiwi Planting) किवी फल लहरा जाने प्रजातीको विरुवा भएको हुदा एक विरुवा देखि अर्को विरुवाको दुरी ६ मिटरको र एक लाईन देखि अर्को लायनको दुरी ५ मिटर कायम गरी रोपणु पर्दछ । किवीको जरा गहिरो नजाने जमिनको सतहमानै फैलिने भएकाले खाडल खन्दा फराकिलो गरी , विरुवा रोपणु भन्दा अगाडी खाडल खन्नु राम्रो मानिन्छ । खाडल खन्दा २ देखि ३ फिट गहिरो खनेर एक एक डोको गोबर मल राखि एक महिना पछि विरुवा रोपणु राम्रो हुन्छ ।

४.३.१.२ किवी विरुवा लगाउने समय (Time to Kiwi Plant) किवी फलमा परागसेचनकोलागी भाले बोट र फल उत्पादनकोलागी पोथी विरुवा किन्दा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ । यो पतभङ्ग फलफुल भएकाले पुस महिनामा रोपणु उपयुक्त हुन्छ । विरुवा रोपणु खाडलको विचमा जराहरूलाई नखुम्च्याईकन फिजाएर माटोले पुर्नु पर्दछ ।

४.३.१.३ किवी विरुवाको हेरचाह (Care of Kiwi Plant)

किवीको जरा गहिरो नगई जमिनको माथिल्लो सतहमानै फैलिने, डाठ तथा पातहरू चाडो बढ्ने र डाठमा प्रशस्त पानी रहने हुदा जमिन सधै चिसो भईरहनु पर्दछ । विशेष गरी फुलफुल्ने र फल बढ्ने समयमा सिचाईको आवश्यक पर्दछ । हिउदको समयमा हप्तामा एक पटकको अन्तरमा सिचाई गर्नु पर्दछ । तर अधिक पानी तथा वर्षाले पानी जम्ने ठाउमा बढि सिचाई गर्दा बोटलाई हानी हुन्छ, त्यसैले विरुवालाई चाहिने मात्रामा मात्र सिचाई गर्नु पर्दछ ।

किवी विरुवाको बोटको आयु लम्ब्याउन, स्वस्थ राख्न, नियमित रूपमा फल उत्पादन तथा उत्पादन बढाउन र गुणस्तरीय फल उत्पादनमा कम्पोष्ट मलको प्रमुख भूमिका रहन्छ । २ देखि ५ वर्ष सम्मको विरुवाको लागि १ डाको कम्पोष्ट वा गोबर मल लगाउनु पर्दछ, भने ५ वर्ष देखि माथिका वयस्क बोटको लागि २ डोको कम्पोष्ट मल लगाउनु पर्दछ । विरुवामा मल लगाउदा बोटको फेदबाट १ मिटर बाहिर १ फिट गहिरो खनी कम्पोष्ट मल लगाउनु पर्दछ ।

किवी विरुवाको लहरा चाडै बढ्ने तथा फैलने हुन्छ त्यसैले यसको छाटकाट वर्षको २ पटक अनिवार्य गर्नु पर्दछ । छाटकाट गर्दा बोटको हरेक ठाउँमा हावाको संचार हुने, फुलफुले मौसममा मौरी भमराहरु विचरण गर्न सहज र फलका भुष्पाहरुमा प्रशस्त प्रकाश प्राप्त हुदा ठिक समयमा फल छिप्पिने र पाक्ने हुन्छ । वर्षे छाटकाट नगरेमा घामको प्रकाश नपुगी फल वृद्धि कम हुने साथै रोग किराको संक्रमण बढ्न सक्छ । हिउदे छाटकाट नगरेमा बोट बढि भँगागिएर अव्यवस्थित हुन जान्छ । त्यसैले फल टिपी सकेपछि मल हाल्नु अगाडी छाटकाट गर्नु पर्दछ ।

४.३.२ किवी खेतीको क्षेत्र (Area of Kiwi Farming)

स्थलगत सर्वेक्षण अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा प्रति रोपनी न्युनतम ७ विरुवा देखि २० वटा विरुवा सम्म रोपेको पाइएयो । किवी प्रतिबोट न्युनतम ५ के.जी देखि अधिकतम ३५ के.जी सम्म उत्पादन भएको पाईयो । किवी उत्पादन विरुवा लगाएको समयावधि र बोटको उत्पादन क्षमता अनुसार फरक पर्दछ । अध्ययन क्षेत्रमा किवी खेतीले ओगटेको क्षेत्रलाई रोपनीमा तालिका ४.८ मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.८

अध्ययन क्षेत्रमा किवी खेतीले ओगटेको क्षेत्रलाई तालिकामा देखाउदा

क्र.स	कृषकको संख्या	कृषक प्रति (रोपनी)	ओगटेको क्षेत्र (रोपनीमा)
१	१	१	४
२	४	३	१२
३	५	२	१०
४	७	१	७
५	१३	०.५	६.५
जम्मा	३०		३९.८

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७७

तालिका ४.८ मा अध्ययन क्षेत्रमा किवी खेतीले ओगटेको क्षेत्रलाई रोपनीमा देखाइएको छ। अध्ययन क्षेत्रमा १ जना कृषकले ४ रोपनिमा, ४ जना कृषकले ३ रोपनिका दरले १२ रोपनिमा, ५ जना कृषकले २ रोपनिका दरले १० रोपनिमा, ७ जना कृषकले १ रोपनिका दरले ७ रोपनिमा र १३ जना कृषकले ६.५ रोपनिमा गरी जम्मा ३९.८ रोपनी जग्गामा खेती गरेको पाईन्छ।

४.३.३ किवीको कूल विरुवा संख्या (Total Number of Kiwi Plant)

अध्ययन क्षेत्रको किवीको विरुवा सम्बन्धि प्राप्त तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.९

अध्ययन क्षेत्रमा किवीको कूल विरुवा विवरण २०७७

क्र.स	किवीको प्रजाती	कूल विरुवा
१	भाले	७२
२	पोथी	४४६
३	जम्मा	५१८

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७७

तालिका ४.९ मा अध्ययन क्षेत्रको किवीको कूल विरुवाको विवरणलाई देखाइएको छ । जस अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा भाले विरुवा ७२ र पोथि विरुवा ४४६ गरी जम्मा ५१८ विरुवा लगाइएको छ ।

४.३.४ उत्पादन परिमाण(Production Volume)

अध्ययन क्षेत्रको कृषकहरुले वि.स २०७६ सालमा उत्पादन गरेको किवीको उत्पादन परिमाणलाई तालिका ४.१० मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१०

किवीको उत्पादन परिमाण २०७६

क्र.स	कृषकको संख्या	प्रति कृषक उत्पादन (क्विन्टल)	कूल उत्पादन (क्विन्टल)
१	१	६	६
२	३	४	१२
३	९	३	२७
४	३	२	६
५	२	१.५	३
६	७	१	७
७	४	०.५	२
८	१	०.८	०.८
९	३०		६३.८

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७७

तालिका ४.१० मा अध्ययन क्षेत्रको २०७६ सालको किवीको उत्पादन परिमाणलाई क्विन्टलमा देखाईएको छ। अध्ययन क्षेत्रका १ जना कृषकले ६ क्विन्टल, ३ जना कृषकले ४ क्विन्टलका दरले १२ क्विन्टल, ९जना कृषकले ३ क्विन्टलको दरले २७ क्विन्टल, ३ जना कृषकले २ क्विन्टलका दरले ६ क्विन्टल, ७ जना कृषकले १ क्विन्टलका दरले ७क्विन्टल, ४ जना कृषकले ५० के.जी का दरले २ क्विन्टल र १जना कृषकले ८० के.जी गरी जम्मा ३० जना कृषकले ६३ क्विन्टल ८० के.जी उत्पादन गरेको पाईयो।

४.३.५ विक्रि मूल्य (Selling Price)

अध्ययन क्षेत्रमा किवी खेतीको सुरुवात वि.स २०६८ सालबाट भएको हो । किवी उत्पादनको सुरुवातको समयमा स्थानिय बजारमा प्रति के.जी रु.३०० सम्म विक्रि भएतापनि वर्तमान समयमा किवी प्रति के.जी रु.१५० का दरले विक्रि गरेको पाईयो ।

४.४ किवी खेतीको लागत विश्लेषण (Cost Analysis of Kiwi Farming)

किवी रोपन जमिनको तयारी गर्दा, किवीको विरुवा किन्दा, किवी हुर्के पश्चात माच लगाउदा, कम्पोष्ट मल तथा सिचाईको व्यवस्था गर्दा, किवी उत्पादन भइसके पछि बजार सम्म लैजादा लाग्ने सम्पूर्ण खर्चलाई किवी खेतीको लागत भनिन्छ । यस अध्ययनमा समावेश भएको अध्ययन क्षेत्रको कृषकको किवी खेतीको लागत विवरणलाई विभिन्न शीर्षकमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.४.१ किवी खेतीको कूल लागत, स्थिर लागत र परिवर्तनशील लागत (Total Cost, Fixed Cost and Variable Cost of Kiwi Farming)

कुनै पनि वस्तुको उत्पादन गर्दा लाग्ने कुल स्थिर लागत र परिवर्तनशील लागतको जोडलाई कुल लागत भनिन्छ । किवी खेती गर्दा किवी विरुवाको मूल्य, जग्गाको कर, विरुवा लाग्ने मल, कामदारको ज्याला, मल, चाड, पानीमा लाग्ने सम्पूर्ण खर्चलाई कूल लागत भनिन्छ । यस अध्ययनको अध्ययन क्षेत्रमा किवी कृषकको वि.स २०७६ सालको कूल लागतलाई तालिका ४.११ मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.११

अध्ययन क्षेत्रका किवी खेतीको लागत विवरण २०७६

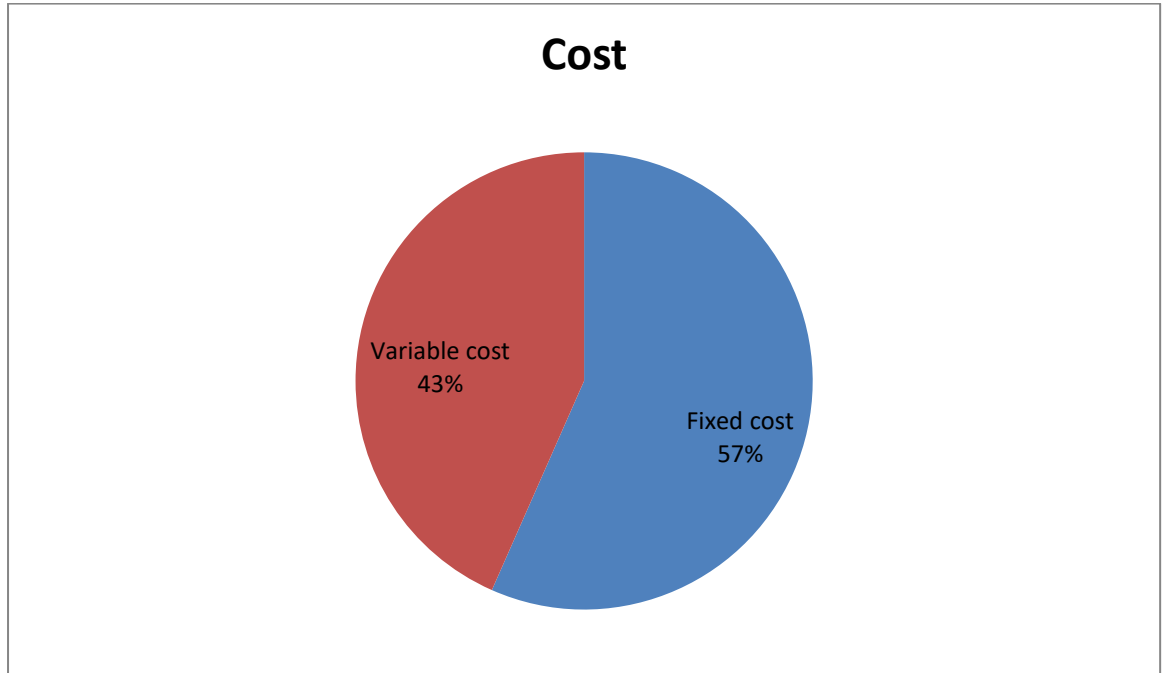
क्र.स	लागतको शीर्षक	लागत	प्रतिशत
१	विरुवा	१,५१,७२०	७०.४४
२	कामदारको ज्याला	२२,८००	१०.५८
३	जग्गाको कर	१५,०००	६.९६
४	विरुवारोपदा लाग्ने मल	२५,९००	१२.०२
५	कूल स्थिर लागत	२,१५,४००	१०० (५६.६१)
६	कामदारको ज्याला	२२,८००	१३.८१
७	मल	२५,९००	१५.६९
८	चाड	१,१६,४००	७०.५०
९	पानी		
१०	कूल परिवर्तनशील लागत	१,६५,१००	१०० (४३.३९)
११	कूल लागत	३,८०,५००	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७७

तालिका ४.११ मा अध्ययन क्षेत्रको किवी कृषकको २०७६ सालको कूल लागत विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । जस अनुसार किवी खेतीको कूल लागत ३,८०,५०० रहेको छ । कूल लागतको ५६.६१ प्रतिशत कूल स्थिर लागत र ४३.३९ प्रतिशत कूल परिवर्तनशील लागतले ओगटेको छ । कूल स्थिर लागतको ७०.४४ प्रतिशत विरुवा, १०.५८ प्रतिशत कामदारीको (विरुवा रोपदा लागेको कामदार) ज्याला, ६.९६ प्रतिशत जग्गाको कर, र १२.०२ प्रतिशत विरुवा रोपदा लाग्ने मलले खर्च ओगटेको छ । त्यस्तै कूल परिवर्तनशील लागतको १३.८१ प्रतिशत कामदारको (विरुवा हेरचाह गर्दा) ज्याला, १५.६९ प्रतिशत मल, ७०.५० प्रतिशत चाडमा खर्च भएको छ ।

वृत्त चित्र ४.१

अध्ययन क्षेत्रको किवी खेतीको लागत विवरण, २०७६ (प्रतिशतमा)

स्रोत: तालिका ४.११

तालिका ४.११ मा किवी खेती गर्दा लागेको समग्र स्थिर लागत र परिवर्तनशील लागत देखाइएको छ। सोही तालिका ४.११ को आधारमा वृत्त चित्र ४.१ निर्माण गरीएको छ। जस अन्तर्गत कूल लागत अन्तर्गत स्थिर लागतमा रु. २,१५,४०० अर्थात् ५६.६१ प्रतिशत र कूल परिवर्तनशील लागतमा रु. १,६५,१०० अर्थात् ४३.३९ प्रतिशत रहेको छ।

४.४.२ किवी खेतीको औषत लागत, औषत स्थिर लागत र औषत परिवर्तनशील लागत (Average Cost, Average Fixed Cost and Average Variable Cost of Kiwi Farming)

कूनैपनि वस्तु तथा सेवाको उत्पादन गर्दा लाग्ने प्रति एकाई उत्पादन खर्चलाई औषत लागत भनिन्छ। यस अध्ययन क्षेत्रमा किवी कृषकको वि.स २०७६ सालको औषत लागत, औषत स्थिर लागत र औषत परिवर्तनशील लागतलाई तालिका ४.१२ मा देखाइएको छ।

तालिका ४.१२

क्र.स	लागतको शीर्षक	लागत	उत्पादन (के.जी)	औषत लागत (के.जी)
१	औषत स्थिर लागत	२,१५,४००	६,३८०	३३.७६
२	औषत परिवर्तनशील लागत	१,६५,१००	६,३८०	२५.८७
३	कूल औषत लागत	३,८०,५००	६,३८०	५९.६३

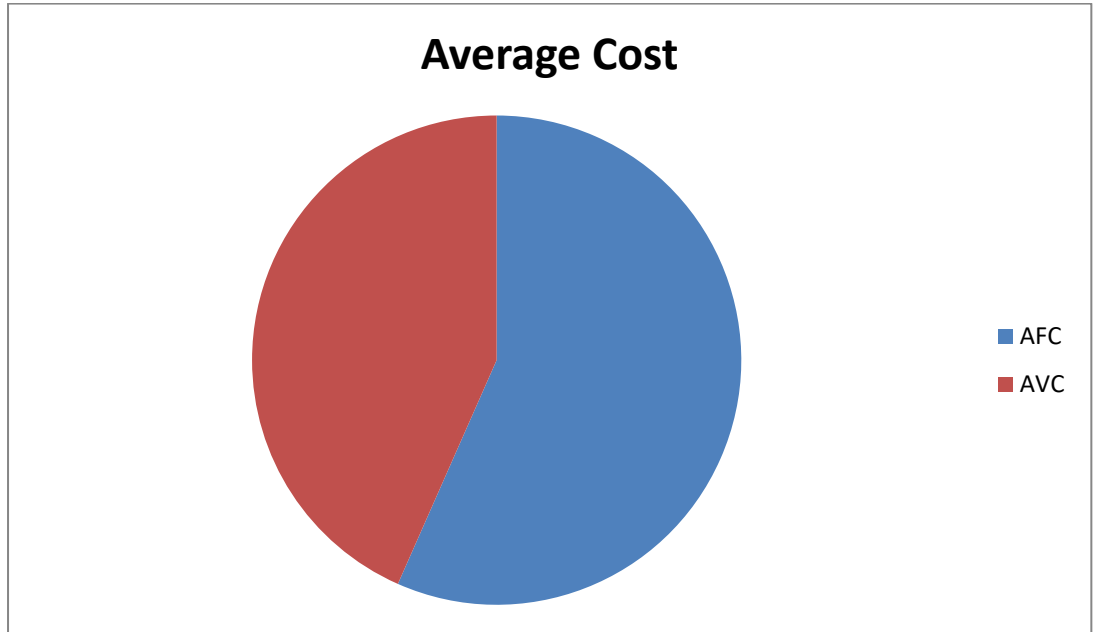
अध्ययन क्षेत्रको किवी खेतीको औषत लागत विवरण, २०७६

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७७

तालिका ४.१२ मा अध्ययन क्षेत्रका किवी कृषकको २०७६ सालको कूल औषत लागत विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। जस अनुसार किवी खेतीको कूल औषत लागत ५९.६३ रहेको छ। कूल औषत लागतको ३३.७६ औषत स्थिर लागत र २५.८७ औषत परिवर्तनशील लागत रहेको छ।

चूत चित्र ॡ.२

अध्ययन क्षेत्रका किवी खेतीको औषत लागत २०ॡ६

सूत: तालिका ॡ.१२

चूत चित्र ॡ.२ तालिका ॡ.१२ को आधारमा निर्माण गरिएको छ ।

ॡ.ॡ.३ किवी खेतीको कूल आम्दानी (Total Income of Kiwi Farming)

कूनै पनि उद्योग द्वारा उत्पादित वस्तु तथा सेवालाई उपभोक्ता समक्ष बजारमा विभिन्न मुल्यमा विक्रि वितरण गर्दा प्राप्त गरीएको रकमलाई आम्दानी भनिन्छ । अर्थात वस्तुको कूल विक्रि परिमाणलाई उक्त वस्तुको मुल्यले गुणन गर्दा प्राप्त हुने गुणनफलनै कूल आम्दानी हो । यस अध्ययनमा उत्पादित वस्तु (किवी) लाई बजारमा विक्रि वितरण गर्दा प्राप्त गरीएको रकमनै किवी खेतीको कूल आम्दानी हो । अध्ययन क्षेत्रका किवी कृषकहरुको २०ॡ६ सालको आम्दानी विवरणलाई तालिका ॡ.१३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.१३

अध्ययन क्षेत्रका किवी खेतीको आम्दानी विवरण, २०७६

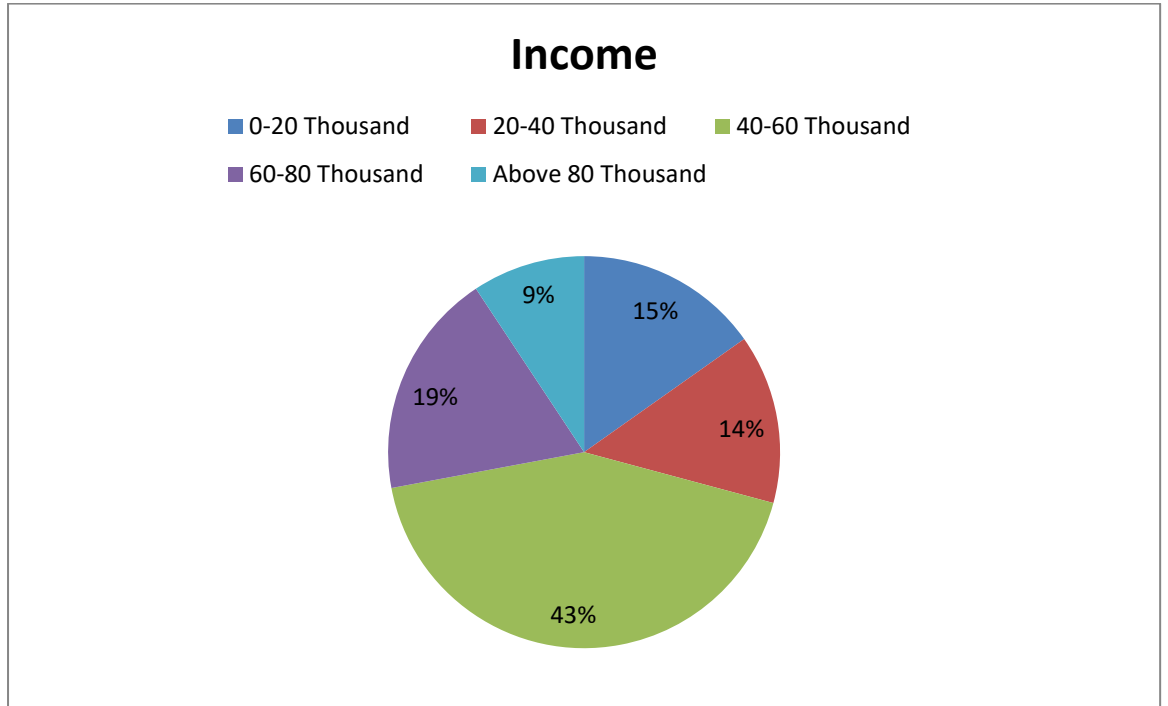
क्र.स	तहअगत आम्दानी	कृषकको संख्या	कुल उत्पादन (क्विन्टल)	मुल्य	आम्दानी	प्रतिशत
१	०-२० हजार सम्म	१२	९.८	१५०	१,४७,०००	१५.३६
२	२०-४० हजार सम्म	५	९	१५०	१,३५,०००	१४.११
३	४०-६० हजार सम्म	९	२७	१५०	४,०५,०००	४२.३२
४	६०-८० हजार सम्म	३	१२	१५०	१,८०,०००	१८.८१
५	८० हजार भन्दा माथि	१	६	१५०	९०,०००	९.४०
	जम्मा	३०	६३.८		९,५७,०००	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७७

तालिका ४.१३ मा अध्ययन क्षेत्रका किवी कृषकको २०७६ सालको आम्दानी विवरणलाई देखाइएको छ । जस अनुसार ० देखि २० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले १५.३६ प्रतिशत, २० देखि ४० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले आम्दानीको १४.११ प्रतिशत, ४० देखि ६० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले आम्दानीको ४२.३२ प्रतिशत, ६० देखि ८० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले आम्दानीको १८.८१ प्रतिशत र ८० हजार भन्दा माथि आम्दानी हुने कृषकले आम्दानीको ९.४० प्रतिशत आय प्राप्त गरेका छन् । तालिका ४.१३ लाई तलको वृत्त चित्र ४.३ मा देखाइएको छ ।

वृत्त चित्र ४.३

अध्ययन क्षेत्रका किवी खेतीको आम्दानी विवरण, २०७६ (प्रतिशत)

स्रोत: तालिका ४.१३

वृत्त चित्र ४.३ मा अध्ययन क्षेत्रका किवी कृषकको तहगत आम्दानीलाई तालिका ४.१३ को आधारमा देखाइएको छ ।

४.५ किवी खेतीमा देखिएका समस्याहरू (Problems of Kiwi Farming)

कुनै प्रकारको व्यवसाय सञ्चालन गर्दा विभिन्न किसिमका समस्याहरू देखा पर्दछन् । हामीले अनुसन्धानलाई सफल र औचित्यपूर्ण बनाउनका लागि उपयुक्त समस्याको छनौट गर्नुपर्दछ । समस्याको सहि पहिचान गरी समस्यालाई समाधान गर्न विभिन्न उपायको खोजी गरी उपयुक्त उपायहरू विधिगत रूपमा अपनाइ वातावरणबाट सिर्जना भएका अवसरहरूबाट लाभ लिनु पर्दछ । यस अध्ययनको अध्ययन क्षेत्रमा गइ कृषकहरूसँग प्रत्यक्ष अन्तर्वाता गर्दा किवी खेतीमा निम्नअनुसार समस्या रहेको पाइयो ।

क) **बजारको समस्या (Problem of Market)** किवी खेतीको समस्याको बारेमा कृषकहरूसँग गरिएको अन्तर्क्रियाबाट बजारको समस्या रहेको जानकारी प्राप्त भएको छ । उत्पादित किवी बजार विक्रि गर्न लैजादा अन्य फलफुलको जस्तो माग नरहेको पाइयो । स्थानिय स्तर भन्दा बाहिर अन्य स्थानमा लगेर किवी विक्रि वितरणमा समस्या रहेको छ । उत्पादन बढि भएतापनि उपयुक्त बजारको अभावले गर्दा किवी खेती अन्योलमा परेको छ । अध्ययन क्षेत्रका ६० प्रतिशत कृषकले बजारको अभाव रहेको बताए । किवी मौसमी नगदेवाली भएको कारणले गर्दा एउटा निश्चित समयको अन्तरालमा किवीको आपूर्ति बढ्ने भएको कारणले पनि किवीको बजारमा समस्या आएको छ ।

ख) **अस्थिर मूल्य (Unstable Price)** यस अध्ययनको कृषकहरुको अनुसार किवीको मूल्यमा अस्थिरता रहेको पाइयो । किवी उत्पादनको सुरुवातको समयमा स्थानिय बजारमा प्रति के.जी. रु. ३०० सम्ममा विक्रि वितरण भएतापनि वर्तमान समयमा स्थानिय बजारमा प्रति के.जी. रु. १५० का दरले विक्रि गरिएको पाइयो । किवीको उत्पादन अनुसार कम समयमा नै मूल्य तल माथी हुने गरेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रका ३० प्रतिशत कृषकले मूल्य अस्थिरता सम्बन्धि समस्या रहेको र किवीको बजार मूल्य कम भएकोले यस बाट पर्याप्त मात्रामा आमदानी प्राप्त गर्न नसकिएको बताए ।

ग) **तालिमको अभाव (Lack of Training)** अध्ययन क्षेत्रका २३ प्रतिशतले किवी खेती प्रभावकारी रूपमा गर्नका लागि उपयुक्त तालिमको अभाव रहेको बताए । किवी खेतीको सुरुवात गर्न कस्तो प्रकारको खाडल खन्ने, कति दुरिमा खन्ने, कति मात्रामा मल लगाउने भन्ने विषयमा अन्योल भएकोले थप व्यवसायिक रूपमा किवी खेती गर्न समस्या रहेको पाइयो ।

घ) **भण्डारणको समस्या (Storage Problem)** स्थलगत सर्वेक्षण गर्ने क्रममा अध्ययन क्षेत्रका १७ प्रतिशत कृषकले किवीको भण्डारण गर्नका लागि समस्या रहेको बताए । किवी खेती मौसमी नगदेवाली भएको कारणले एउटा निश्चित समयावधि सम्म मात्र बजारमा उपलब्ध हुन्छ । त्यस मौसम भित्र बढि भएको उत्पादनलाई भण्डारण गरि बेमौसममा बजारमा आपूर्ति गर्न सक्दा उचित मूल्य पाउन सकिने तर भण्डारणको अभावले गर्दा यो सम्भव हुन नसकेको तथ्य प्राप्त भएको छ । किवीलाई भण्डारण गर्नका लागि शीत भण्डार स्थापना गर्न बढि लागत लाग्ने हुदा यस्तो समस्या सिर्जना भएको पाइएको छ ।

ड) बिचौलियाको प्रभाव (Effect of Mediator) कृषकहरूसँग गरिएको अन्तक्रियामा १३.३ प्रतिशत कृषकले किवी बिक्री वितरण गर्दा बिचौलियाको प्रभाव रहेको बताए । बिचौलियाहरुले कम मुल्यमा किवी खरिद गरी बजारमा बढि मुल्यमा बिक्री गर्दै आएको पाइयो । यसबाट कृषकहरुले उचित मुल्य प्राप्त गर्न नसकिरहेको त्यस्तै उपभोक्ताहरुले पनि बढि मुल्यमा किन्नु पर्ने हुदा किवी फल प्रति अन्य फलमा जसो चासो नराखेको र आकर्षित नभएको पाइयो ।

४.६ अध्ययनको सारांश (Summary of the Study)

यस अध्ययनको शीर्षक तेह्रथुम जिल्लाको म्याङलुङ्ग नगरपालिका वडा नं. ७ र ८ मा किवी खेतीको लागत विश्लेषण रहेको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य किवी खेतीको वर्तमान अवस्था अध्ययन गर्न र किवी खेतीको लागत विश्लेषण गर्नु रहेको छ । किवी खेती कस्तो प्रकारको हावा पानीमा बढि उत्पादन गर्न सकिन्छ, किवी खेती गर्दा लाग्ने लागत पूर्वानुमान गर्नु र किवी खेतीमा संलग्न विश्लेषण गर्न यो अध्ययनको महत्व रहेको छ । यस अध्ययन सम्पन्न गर्नका लागि सैद्धान्तिक तथा अनुसन्धानात्मक साहित्यको अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्नका लागि प्राथमिक तथा द्वितीय तथ्याङ्कको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्कको स्रोत अन्तर्गत प्रत्यक्ष अन्तर्वाता, प्रश्नावाली, अवलोकन तथा छलफलको प्रयोग गरिएको छ भने द्वितीय तथ्याङ्कको स्रोत अन्तर्गत पुस्तक, पत्रपत्रिका, अप्रकाशित शोधपत्र, जि.स.स., म्याङलुङ्ग नगरपालिका र वडा कार्यलय विभिन्न वेभसाइट आदिबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । यसरी प्राप्त भएको तथ्याङ्कलाई तालिका तथा वृत्त चित्रको माध्यमबाट व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रका ३० कृषकहरुलाई जनगणना विधिबाट नमुना छनौट गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई तालिका र वृत्त चित्रमा देखाइ व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनको सारांशलाई निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. म्याङलुङ्ग नगरपालिकाको कुल जनसंख्या १९,६५९ जना छ भने १३ जातजातीको मिश्रित बसोबास रहेको पाइयो भने यस नगरपालिकामा लिम्बू जातीको जनसंख्या बढि रहेको पाइयो ।

२. म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकामा सामुदायिक विद्यालय ३१ र संस्थागत विद्यालय २५ गरेर जम्मा ५६ विद्यालय रहेका छन् ।
३. म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकामा घरेलु तथा साना उद्योग ३११ वटा र वित्तीय संघसंस्थाहरु ६६ वटा संचालन भएको पाइयो ।
४. अध्ययन क्षेत्रमा ३० जना कृषकले ३९.८ रोपनी जग्गामा किवी खेती गरेको पाइयो ।
५. अध्ययन क्षेत्रमा प्रति रोपनी न्यूनतम ७ विरुवा देखि २० वटा विरुवा सम्म रोपेको पाइयो ।
६. अध्ययन क्षेत्रमा प्रतिवोट किवीले न्यूनतम ५ के.जी. देखि अधिकतम ३५ के.जी. सम्म उत्पादन भएको पाइयो ।
७. अध्ययन क्षेत्रमा कुल ५१८ विरुवा रोपेको पाइयो, जसमा ७२ भाले र ४४६ पोथी विरुवा छन् ।
८. अध्ययन क्षेत्रको कृषकहरुले वि.सं. २०७६ सालमा कुल ६३.८ क्विन्टल उत्पादन गरेका छन् । ३० जना कृषकहरु मध्ये १ जना कृषकले ६ क्विन्टल, ३ जना कृषकले ४ क्विन्टलका दरले १२ क्विन्टल, ९ जना कृषकले ३ क्विन्टलका दरले २७ क्विन्टल, ३ जना कृषकले २ क्विन्टलका दरले ६ क्विन्टल, ७ जना कृषकले एक क्विन्टलका दरले ७ क्विन्टल, ४ जना कृषकले ०.५ का दरले २ क्विन्टल र १ जना कृषकले ०.८ क्विन्टल किवी उत्पादन गरेको पाइयो ।
९. किवी फल उत्पादनको सुरुवाती समयमा प्रति के.जी. रु. ३०० भएतापनि वर्तमान समयमा किवी प्रति के.जी. रु. १५० रहेको पाइयो ।
१०. अध्ययन क्षेत्रको २०७६ सालको कुल लागत रु.३,८०,५०० रहेको छ । जस अन्तर्गत कुल स्थिर लागत रु.२,१५,४०० रहेको छ । यसमा विरुवामा रु.१,५१,७२०, कामदारको ज्याला रु.२२,८००, जग्गाको कर रु.१५,००० र विरुवा रोप्दा लाग्ने मल रु.२५,९०० खर्च भएको छ । त्यस्तै कुल परिवर्तनशील लागत रु.१,६५,१०० रहेको छ । यसमा

कामदारको ज्याला रु.२२,८००, मल रु.२५,९००, र चाड रु.१,१६,४०० खर्च भएको छ ।

११. अध्ययन क्षेत्रका किवी कृषकको २०७६ सालको आम्दानीमा ० देखि २० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले १५.३६ प्रतिशत, २० देखि ४० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले आम्दानीको १४.११ प्रतिशत, ४० देखि ६० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले आम्दानीको ४२.३२ प्रतिशत, ६० देखि ८० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले आम्दानीको १८.८१ प्रतिशत र ८० हजार भन्दा माथि आम्दानी हुने कृषकले आम्दानीको ९.४० प्रतिशत आय प्राप्त गरेका छन् ।

१२. अध्ययन क्षेत्रको कुल लागत रु. ३,८०,५०० छ भने आम्दानी रु. ९,५७,००० रहेको पाईयो ।

१३. अध्ययन क्षेत्रको औषत स्थिर लागत प्रति के.जी रु.३३.७६, औषत परिवर्तनशील लागत प्रति के.जी रु.२५.८७ रुपैया र कूल औषत लागत रु.५९.६३ रहेको पाईयो ।

१४. अध्ययन क्षेत्रमा बजारको समस्या, मूल्य अस्थिरता, तालिमको अभाव, भण्डारणको समस्या तथा विचौलियाको प्रभाव जस्ता समस्या रहेको पाईयो ।

अध्याय पाँच (CHAPTER FIVE)

निष्कर्ष र सुझावहरू (CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS)

यस अध्यायमा तथ्याङ्कको विस्तृत व्याख्या विश्लेषण गरि प्राप्त निष्कर्ष र अध्ययन क्षेत्रमा देखिएका समस्या समाधानको उचित सुझाव समावेश गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्राप्त तथ्याङ्कको विस्तृत व्याख्या विश्लेषण गरि प्राप्त निष्कर्षलाई सारांशमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१ निष्कर्ष (Conclusion)

नेपाल एक कृषिप्रधान देश हो । यहाँको अधिकांश मानिसहरू कृषिमा संलग्न रहेका छन् । विशेष गरि ग्रामिण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मानिसहरू कृषिमा बढि आवद्ध रहेका छन् । उनीहरू कृषिमा संलग्न भएतापनि व्यवसायीक कृषकका रूपमा स्थापित हुनसकेका छैनन् । तथापि नेपालको ग्रामिण क्षेत्रमा कृषिमा संलग्न हुने संख्या बढ्दै गएको देखिन्छ । यसले देशको कृषिजन्य वस्तु उत्पादन वृद्धि हुनुमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

अध्ययन क्षेत्र तेह्रथुम जिल्लाको म्याङलुङ्ग नगरपालिका वडा नं. ७ र ८ मा रहेका किवी कृषकको किवी खेतीको वर्तमान अवस्था र किवी खेतीको लागत विश्लेषण गर्दा प्राप्त तथ्याङ्कलाई निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. अध्ययन क्षेत्रमा ३० जना कृषकले किवी खेती गरेको पाइयो । ३० जना किवी कृषकलाई जनगणना विधिको माध्यमबाट नमुना छनौट गरिएको हो ।

२. यस अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्नका लागि प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली, अवलोकन तथा लक्षित समुह छलफल निर्देशिका र द्वितीय स्रोत अन्तर्गत विभिन्न लेख, वेभसाइट, नगरपालिका, वडा कार्यलय र अप्रकाशित शोधपत्रको प्रयोग गरिएको छ ।

३. तथ्याङ्कका स्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई तालिका र वृत्तचित्रमा देखाई व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

४. अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूले वि.सं. २०६८ साल बाट किवी खेतीको सुरुवात गरेको पाइयो ।

५. अध्ययन क्षेत्रमा किवी खेतीमा संलग्न ३० कृषकहरूले ३९.८ रोपनी जग्गामा ५१८ वटा विरुवा रोपेको र जसमध्ये ७२ भाले र ४४६ पोथी विरुवा रोपेका छन् ।

६. अध्ययन क्षेत्रमा प्रति रोपनी न्यूनतम ७ विरुवा देखि २० वटा विरुवा सम्म रोपेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा २०७६ सालमा ६३.८ क्विन्टल किवी उत्पादन भएको पाइयो ।

७. किवी प्रति वोट न्यूनतम ५ के.जी. देखि लिएर अधिकतम ३५ के.जी. सम्म उत्पादन भएको पाइयो ।

८. किवी उत्पादनको सुरुवाति समयमा किवीको मूल्य प्रति के.जी. रु.३०० भएतापनि वर्तमान समयमा प्रति के.जी. रु.१५० छ ।

९. अध्ययन क्षेत्रको कुल लागत रु.३,८०,५०० रहेको छ । जस अन्तर्गत कुल स्थिर लागत रु.२,१५,४०० रहेको छ । यसमा विरुवामा रु.१,५१,७२०, कामदारको ज्याला रु.२२,८००, जग्गाको कर रु.१५,००० र विरुवा रोपदा लाग्ने मल रु.२५,९०० खर्च भएको छ । त्यस्तै कुल परिवर्तनशील लागत रु.१,६५,१०० रहेको छ । यसमा कामदारको ज्याला रु.२२,८००, मल रु.२५,९००, र चाड रु.१,१६,४०० खर्च भएको छ ।

१०. अध्ययन क्षेत्रका किवी कृषकको २०७६ सालको आम्दानीमा ० देखि २० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले १५.३६ प्रतिशत, २० देखि ४० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले आम्दानीको १४.११ प्रतिशत, ४० देखि ६० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले आम्दानीको ४२.३२ प्रतिशत, ६० देखि ८० हजार सम्म आम्दानी हुने कृषकहरूले आम्दानीको १८.८१ प्रतिशत र ८० हजार भन्दा माथि आम्दानी हुने कृषकले आम्दानीको ९.४० प्रतिशत आय प्राप्त गरेका छन् ।

११. अध्ययन क्षेत्रको कुल लागत रु.३,८०,५०० छ भने आम्दानी रु.९,५७,००० रहेको पाइयो ।

१२. अध्ययन क्षेत्रको औषत स्थिर लागत प्रति के.जी रु.३३.७६, औषत परिवर्तनशील लागत प्रति के.जी रु.२५.८७ रुपैया र कूल औषत लागत रु.५९.६३ रहेको पाईयो ।

१३. अध्ययन क्षेत्रमा बजारको समस्या, मूल्य अस्थिरता, तालिमको अभाव, भण्डारणको समस्या तथा विचौलियाको प्रभाव जस्ता समस्या रहेको पाईयो ।

५.२ सुझावहरू (Recommendations)

यो अध्ययन तेहथुम जिल्लाको म्याङलुङ्ग नगरपालिका वडा नं. ७ र ८ को किवी खेतीको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाउन र किवी खेतीको लागत विश्लेषण गरिएको छ । किवी खेतीको विकास तथा विस्तारले कृषकहरूको उत्पादनमा वृद्धि भई आमदानी बढेको छ । जसबाट कृषकहरूको आर्थिक वृद्धि तथा जीवनस्तरमा सुधार भएको छ । यस अध्ययन क्षेत्रमा किवी खेती गर्ने क्रममा विभिन्न समस्याहरू देखा परेका छन् । ती समस्याहरूको प्रभावकारी तरिकाले समाधान गर्न र किवी खेतीलाई थप विस्तार गर्नकोलागी केही सुझावहरू निम्नानुर प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१ नीतिगत सुझावहरू (Policy Related Recommendations)

यस अध्ययनको अध्ययन क्षेत्रमा देखा परेका विभिन्न समस्याको समाधान गर्न किवी खेतीलाई थप विस्तार गर्नकालागी निम्नानुसार नीतिगत सुझावहरू पेश गरिएको छ ।

१. उत्पादित किवीलाई बेमौसममा पनि बजारमा आपूर्ति गर्नको लागि शीत भण्डारणको व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ ।

२. किवी खेतीलाई थप व्यावसायिक बनाउनको लागि स्थानिय स्तरबाट आवश्यक तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

३. बजारमा किवी फलको मूल्य अस्थिर भएको कारणले कृषकको आमदानी र फलको बजारमागमा असर गरेको छ । त्यसैले यस समस्याको समाधान गर्न सरकारी निकायबाट एउटा निश्चित मूल्य निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

४. किवी खेतीमा परेको विचौलियाको प्रभावलाई कम गर्न कृषकहरू आफै संगठित भएर वस्तुलाई अन्तिम बजार सम्म पुऱ्याउनु पर्छ,।

५.२.२ प्रयोगात्मक सुझावहरू (Practice Related Recommendations)

वर्तमान समयमा ग्रामिण क्षेत्रमा किवी खेती स्थानिय कृषकको आम्दानीको प्रमुख स्रोत बन्न पुगेको छ । किवी खेती कम लगानीमा बढि आम्दानी प्राप्त गर्न सकिने भएकाले किवी खेती प्रतिको आकर्षण बढि रहेको छ । किवी खेतीसग सम्बन्धित प्रयोगात्मक पक्षमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. स्थानिय स्तरमा किवी फलको बजारमाग गर्नको लागि कृषकहरु संगठित भई विज्ञापन गर्नुपर्दछ ।

२. बजारको समस्या समाधान गर्नकोलागि कृषकहरुद्वारा सहकारी संस्था खोली किवीको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

३. किवी फललाई थप आकर्षण गर्न राम्रो प्याकेजिङको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । जसबाट वस्तु आकर्षण मात्र नभई किवीको महत्वको बारेमा जानकारी प्राप्त गर्दछन् । विज्ञापनले बजार माग वृद्धि गर्न महत्वपूर्ण भुमिका खेल्दछ ।

४. स्थानिय सरकारबाट मुल्य अस्थिरताको समस्या समाधान नभए किवी कृषकहरु मिलेर निश्चित मुल्य निर्धारण गर्नु पर्द छ ।

५. किवी फलको लामो समयसम्म आपूर्ति गर्न गोदाम घरको अभावमा बोटमै पनि संरक्षण गरेर राख्न सकिन्छ । जसबाट फलको गुणस्तरमा वृद्धि हुन्छ र फलले बजारमा राम्रो मुल्य प्राप्त गर्न सक्छ ।

५.२.३ भावि अनुसन्धानको सुझावहरू (Further Research Related Recommendations)

यो अध्ययनलाई तेह्रथुम जिल्लाको म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका वडा न. ७ र ८ मा जनगणना विधिबाट नमुना छनौटमा परेका किवी खेती गर्ने ३० जना कृषकहरुको २०७६ सालको लागतको विश्लेषण र किवी खेतीको वर्तमान अवस्थामा सिमित गरिएको छ । त्यसैले आगामी दिनमा किवी खेतीमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने अनुसन्धानकर्ताकोलागि निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. किवी खेतीले नेपालको ग्रामीण क्षेत्रमा रोजगारीमा परेको प्रभाव बारे अध्ययन गर्न सकिने छ ।
२. किवी खेतीले स्थानियको आर्थिक,सामाजिक र शैक्षिक क्षेत्रमा परेको प्रभावको अध्ययन गर्न सकिने छ ।

सन्दर्भसूची

अर्थमन्त्रालय, (२०७४), *आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष (२०७३/२०७४)*, काठमाण्डौ :

अर्थमन्त्रालय ।

अर्थमन्त्रालय, (२०७६), *आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष (२०७५/२०७६)*, काठमाण्डौ :

अर्थमन्त्रालय ।

अधिकारी, रमेश प्रसाद, ज्ञवाली, सञ्जय, आचार्य, खुबिराम, लामिछाने, भुवनेश्वर र खनाल,

जगदिश्वर (२०७५), *व्यष्टि अर्थशास्त्र*, पूतलीसडक, काठमाण्डौ : अस्मिता प्रकाशन ।

अर्याल, भोला नाथ (२०७३), *कुखुरापालन व्यवसायको लागत लाभ विश्लेषण र यसले शिक्षा*

क्षेत्रमापारेको प्रभाव, अप्रकाशित शोधपत्र अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रय विभाग त्रि.वि, कीर्तिपूर ।

उपाध्याय, डिला कुमारी (२०७६), *उखु खेतीको लागत लाभ विश्लेषण*, अप्रकाशित शोधपत्र,

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रय विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपूर ।

केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०६९), *तेह्रथुम जिल्लाको तथ्याङ्किय भलक*, धनकुटा शाखा :

केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग ।

के.सी, टंक (२०७६), *नायव सुव्वा*, कलंकी, काठमाडौं, गुडविल पब्लिकेशन ।

घर्ती, प्रदिपकुमार (२०६९), *अदुवा खेतीले स्थानिय कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिकक्षेत्रमा*

पारेको प्रभाव, अप्रकाशित शोधपत्र अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपूर ।

जिल्ला समन्वय समिति, (२०७४), *तेह्रथुम जिल्लाको प्रोफाइल*, जि.स.स, कार्यालय :

म्याङ्लुङ्ग, तेह्रथुम ।

डाँगी, बलराम (२०७१), तरकारी तथा खाद्यान्न बालीवाट प्राप्त आयले किसानको आर्थिक तथा पारिवारिक शैक्षिक अवस्थामा पारेको प्रभाव, अप्रकाशित शोधपत्र अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग त्रि.वि कीर्तिपुर ।

दुङ्गाना, हेमराज (२०७३), कृषिजन्य उत्पादनवाट प्राप्त आयले किसानको पारिवारिक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव, अप्रकाशित शोधपत्र अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग त्रि.वि कीर्तिपुर ।

थापा, धन बहादुर (२०६६), किवी फ्रूट खेती प्रविधी, कीर्तिपुर काठमाण्डौ, केन्द्रिय वागवानी काठमाडौं ।

दाहाल, सुनिता (२०६७), चिया खेतीले स्थानीय किसानको आर्थिक तथा तिनिहरुको बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव, अप्रकाशित शोधपत्र अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग त्रि.वि कीर्तिपुर ।

निरौला, निकास (२०७१), कुखुरापालन व्यवसायको लगानी, आय र नाफा नोक्सान एक अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

पोखेल, सर्मिला (२०७३), सामुदायिक र संस्थागत उच्च माध्यमिक विद्यालयको लागत र उपलब्धिको विश्लेषण, अप्रकाशित शोधपत्र अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग त्रि.वि कीर्तिपुर ।

पौडेल, मिनराज (२०७३), नेपालको अर्थव्यवस्था, भोटाहिटी, काठमाण्डौ एम.के. पब्लिसर्स डिस्ट्रिब्युटर्स ।

म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका, (२०७५), म्याङ्लुङ्ग नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण, म्याङ्लुङ्ग, तेहथुम : म्याङ्लुङ्ग नगरपालिका ।

राई, सुदेश (२०७५), *आम्दानी र उपभोग विचको सम्वन्धको अध्ययन*, अप्रकाशित शोधपत्र

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग त्रि.वि कीर्तिपूर ।

श्रेष्ठ, चन्द्रमाया (२०७९), *आलु खेतीमा स्थानीय कृषकहरुको आर्थिक तथा उनिहरुको*

वालवालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव, अप्रकाशित शोधपत्र अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग त्रि.वि कीर्तिपूर ।

ज्ञवाली, संजय र दुलाल, श्याम प्रसाद (२०७६), *अर्थशास्त्र स्वअध्यायन सामग्री*, नेपाल

सरकार, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र सानोठिमी, भक्तपुर ।

Amkraut, Elie. (2019). *Kiwi fruit and the promise of economic revitalization*.

Retrieved from <https://www.recordnepal.com>(3 oct 2021)

Adhikary, Ramesh P. Acharya, Khubi Ram. Shrestha, Pramod Pyara. Lamichahane,

Bhubaneshwar and Gyawali, Sanjay. (2076), *Economics I*, Bhotahiti

Kathmandu: Asmita Publication and Distributors.

Bhandari, Asmita. (2019). *A Boon to the Farmers*. Retrieved

from <https://www.AsIframpur.wordpress.com> (3 oct 2021)

Chapagain, Bhim. (2019). *Ilam farmers hopeful of better kiwi fruit harvest*. Retrieved

from <https://www.myrepublica.nagariknetwork.com>(3 oct 2021)

Dhungana, Tanka P. (2021). *Kiwi Kheti Prabidi*. Retrieved from

<https://www.krishipatrika.com>(4 oct 2021)

Kulung, RD. (2073). *Nepalma kiwi kheti*. Retrieved

from <https://www.sagarmathaonline.com> (4 oct 2021)

Lamichane, Maheshor. (2016). *Kiwi cultivation king of fruit. Krishak khabar.*

Retrieved from <https://www.krishakkhabar.com/372/>(3 oct 2021)

Nepalma Kiwi Falko Sambhawana tatha yesko kheti garnne saral tarika, Retrieved

from <https://www.aitc.gov.np> (3 oct 2021)

Rana, Nandita. (2011). *There is something about kiwi.* Retrieved from

<https://www.ecs.com.np> (3 oct 2021)

Sherpa, Samden. (2013). *Kiwi fruit cultivation.* Retrieved from

<https://www.icimod.org/?q=12052>(3 oct 2021)

Shrestha, Chandraman. (2014). *Introduction of Kiwi Cultivation in Nepal.*

RetrievedFrom <https://www.kiwi-nepal.blogpost.com> (3 oct 2021)

अनुसूची - १ (Appendix-1)

किवी खेती गर्ने कृषकका लागि तयार गरिएको प्रश्नावली

घरमुलीको नाम थर:.....

लिङ्ग.....

उमेर.....

नगरपालिका:.....

वडा:.....

जिल्ला:.....

१. तपाईंको मुख्य पेशा कुन हो ?

.....

२. किवी खेती सुरु गर्नु भएको कति भयो ?

.....

३. किवी खेती कति जग्गामा लगाउनु भएको छ ?

.....

४. तपाईंले कुन जातको किवी रोप्नु भएको छ ?

क. हेवार्ड

ख. मोन्टी

ग. ब्रुनो

घ. अबुट

.....

५. तपाईंले किवीको विरुवा कहाँबाट ल्याउनु भयो ?

.....

६. तपाईंले किवी विरुवा प्रति वोट कति मुल्यमा किन्नु भयो ?

.....

७. तपाईंले किवीको विरुवा कति वटा ल्याउनु भएको छ ?

.....

८. किवीको विरुवाले रोपेको कति समय पछि उत्पादन दिन थाल्दछ ?

.....

९. एउटा विरुवाले कति के.जी. सम्म उत्पादन दिन्छ ?

.....

१०. वर्तमान अवस्थामा किवीको प्रति के.जी. मुल्य कति छ ?

.....

११. कामदारलाई दैनिक कति ज्याला दिनुहुन्छ ?

.....

१२. किवी खेतीको लागि ऋण लिनु भएको छ वा छैन ? लिनु भएको भए कति ?

.....

१३. किवी खेतीमा वार्षिक कति लागत लाग्छ ?

.....

१४. किवी कृषकको २०७६ सालको उत्पादन,

क्विन्टलमा	प्रति के.जी. मुल्य

१५. किवी कृषकको स्थिर लागत रु. मा

क्र.स.	शीर्षक	रु. हजारमा
१.	विरुवाको मुल्य	
२.	कामदारको ज्याला	
३.	जग्गाको कर	
४.	विरुवा रोप्दा लगाइएको मल	
	जम्मा	

१६. किवी कृषकको वि.सं. २०७६ सालको परिवर्तनशील लागत (रु. मा)

क्र.स.	शीर्षक	रु. हजारमा
१.	कामदारीको ज्याला	
२.	मल	
३.	चाड	
४.	पानी	
५.	जम्मा	

१७. किवी खेतीमा देखिएका समस्याहरु के के हुन् ?

.....

.....

अनुसूची-२ (Appendix - 2)

लक्षित समूह छलफल निर्देशिका

लक्षित समूहका लागि तयार गरिएको प्रश्नावली :

१. किवी खेती गर्ने प्रक्रिया
२. किवी खेतीमा आइपरेका समस्याहरु
३. किवी खेती गर्ने कृषकहरुको वार्षिक लागत
४. किवी खेतीगर्ने कृषकहरुको आम्दानी